

ข้อมูลพื้นฐานและผลของการวิจัย

ชุมชนกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้เป็นชุมชนนำร่องในการพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิดการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน¹ (community base development) โดยศึกษาข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิจากการสำรวจข้อมูลทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณจากกลุ่มตัวอย่างผู้อยู่อาศัยที่เป็นกลุ่มสมาชิกและแกนนำชุมชนของชุมชนนำร่อง 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนคลองลำนูน ชุมชนเพชรคลองจั่น และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ เพื่อวิเคราะห์หาสาเหตุและปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชนคนจนในเมือง

4.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนกรณีศึกษา

4.1.1 ชุมชนคลองลำนูน

ชุมชนคลองลำนูนเป็นชุมชนคนจนที่แก้ไขปัญหาและพัฒนาที่อยู่อาศัยด้วยความร่วมมือของชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ทำให้สามารถมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและได้รับการคัดเลือกให้หนึ่งในสิบชุมชนนำร่องของการพัฒนาที่อยู่อาศัยในโครงการบ้านมั่นคง

1) ลักษณะทั่วไปของชุมชนคลองลำนูนก่อนการพัฒนา

ชุมชนคลองลำนูนตั้งอยู่บริเวณ ซอยรามอินทรา 64 ถนนรามอินทรา เขตคันนายาว กรุงเทพมหานคร ชุมชนอาศัยอยู่ในที่ดินของเอกชนมาตั้งแต่ปี 2526 รวมระยะเวลาถึงปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2551) 25 ปี โดยอาศัยอยู่ริมคลองลำนูนกว่า 100 ครัวเรือน มีลักษณะเป็นชุมชนริมคลอง มีสภาพที่อยู่อาศัยทรุดโทรม น้ำคลองเน่าเสียและมีขยะ ไม่มีระบบประปา ไฟฟ้าและบริการพื้นฐานต่าง ๆ ผู้อยู่อาศัยเป็นประชากรที่อพยพมาจากชนบทภาคต่าง ๆ มีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ มี

¹ การพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน คือ การพัฒนาที่ชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนการพัฒนาเอง โดยใช้ทรัพยากรของชุมชน (บุคคลากร เงิน และความรู้) เป็นทุนในการดำเนินงานและอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การรวมกลุ่มเพื่อสร้างพลังของชุมชน โดยรัฐมีบทบาทเป็นผู้ช่วยสนับสนุน

ความสัมพันธ์กันเฉพาะกลุ่มเครือญาติที่ชวนกันอพยพมาอยู่เพื่อหาอาชีพ มีวัฒนธรรมแบบคนชนบท มีการทำนาปลูกข้าวไว้รับประทานในพื้นที่ของเอกชนใกล้กับที่อยู่อาศัย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง กรรมกร และค้าขาย เนื่องจากผู้อาศัยในชุมชนมีการศึกษาน้อยทำให้ไม่สามารถมีอาชีพและรายได้ที่มั่นคง เรียกว่าผู้อาศัยในชุมชนคลองลำนูนเป็นกลุ่มคนที่ยากจนทั้งรายได้ การศึกษาและโอกาสในการเข้าถึงบริการจากรัฐ นอกจากนี้ยังถูกสังคมภายนอกมองว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้น้ำคลองเน่าเสียและเป็นแหล่งก่อให้เกิดอาชญากรรมและปัญหาสุขภาพ

ภาพที่ 4.1

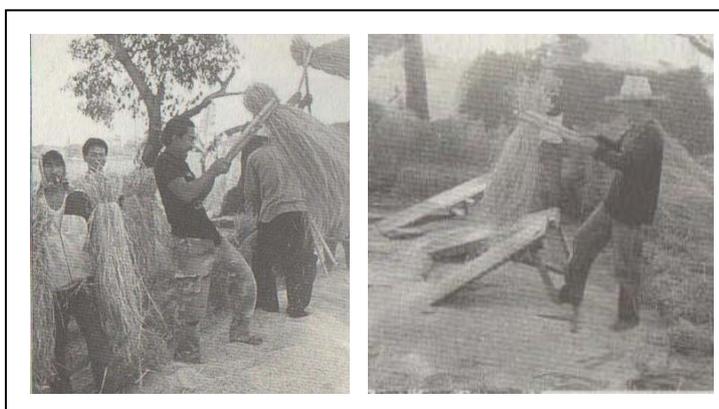
สภาพที่อยู่อาศัยของชุมชนคลองลำนูนก่อนการพัฒนา

ที่มา: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2549

ภาพที่ 4.2

สภาพวิถีชีวิตของชุมชนคลองลำนูนก่อนการพัฒนา

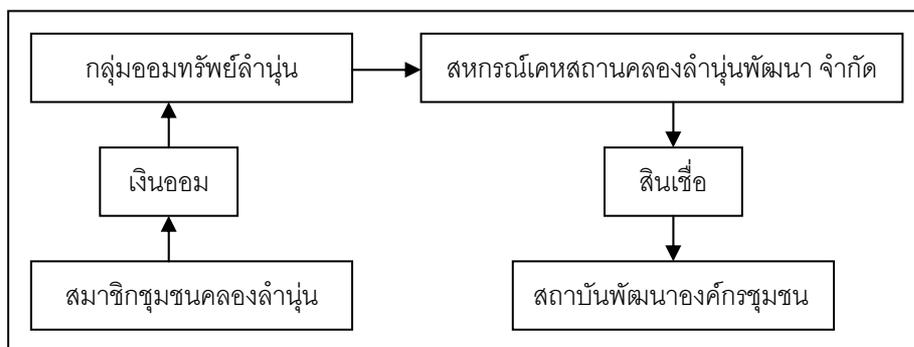
ที่มา: พรรณทิพย์ เพชรมาก; อักขณิชา ศรีดาร์ตัน และ พัชรี ศรีงาม, 2548.

2) การพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนคลองลำนูน

ปี พ.ศ. 2540 ชุมชนได้รับแจ้งจากเจ้าของที่ดินเอกชนให้รื้อย้ายออกจากพื้นที่ ทำให้ชุมชนเริ่มรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาและเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ให้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ โดยให้สมาชิกชุมชนร่วมกันออมเงินทั้งรายวันและรายเดือนเพื่อใช้สำหรับซื้อที่ดิน จากนั้นได้เจรจาต่อรองกับเจ้าของที่ดิน เพื่อหาข้อยุติของทั้งสองฝ่าย โดยเจ้าที่ยินดีจ่ายค่ารื้อถอนแก่ชุมชน มีสมาชิกบางส่วนที่ได้ค่ารื้อถอนแล้วย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ ส่วนอีกสมาชิกที่ยังต้องการอยู่อาศัยที่เดิมได้มีการเจรจาต่อรองขอซื้อที่ดิน โดยเจ้าของที่ดินยินยอมแบ่งขายที่ดินส่วนหนึ่งให้โดยชุมชนจะต้องรื้อย้ายออกจากที่ดินส่วนหน้าทั้งหมด เรียกว่า วิธีการแบ่งปันที่ดิน² (land sharing) โดยชุมชนสามารถซื้อที่ดินได้ในตารางวาละ 3,000 บาท โดยใช้เงินที่ได้จากการขอสินเชื่อจากพอช. ซึ่งเป็นสินเชื่อที่กู้ในนามของ "สหกรณ์เคหสถานคลองลำนูนพัฒนา จำกัด" ซึ่งยกฐานะจาก "กลุ่มออมทรัพย์ลำนูนพัฒนา"

ภาพที่ 4.3

กระบวนการออมทรัพย์ของชุมชนคลองลำนูน

หมายเหตุ: ผู้วิจัยสรุปจากการศึกษากระบวนการออมทรัพย์ของชุมชนคลองลำนูน

การเสนอขอสินเชื่อเพื่อซื้อที่ดินและปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของชุมชนจากพอช. ภายหลังจากรวมกลุ่มออมทรัพย์และการจัดตั้งสหกรณ์ โดยพอช. สนับสนุนสินเชื่อและงบประมาณในการ

² วิธีการแบ่งปันที่ดิน (land sharing) ซึ่งเป็นการผสานประโยชน์ระหว่างเจ้าของที่ดินกับชุมชน โดยการแบ่งขายหรือเช่าที่ดินบางส่วนให้ชุมชนในราคาถูก เพื่อให้เจ้าของที่ดินสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินในส่วนที่เหลือ

พัฒนาสาธารณูปโภค 2,495,592 บาท โดยพิจารณาให้สินเชื่อที่อยู่อาศัย จำนวน 49 ราย ในงวดแรกเป็นเงิน 4,849,000 บาท โดยมีอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 มีระยะเวลาผ่อนส่ง 15 ปี โดยสหกรณ์ต้องชำระเงินต้นและดอกเบี้ยทุกเดือน ๆ ละ 29,050 บาท หลังจากใช้วงเงินดังกล่าวในการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยแต่ไม่เพียงทำให้ชุมชนยื่นขอสินเชื่อในงวดที่สองอีก 2,751,480 บาท เมื่อได้รับสินเชื่อแล้วสหกรณ์ก็นำมาให้สมาชิกกู้ โดยมีวงเงินตั้งแต่ 9,000-170,000 บาทตามแต่ความต้องการของแต่ละครัวเรือน

การวางผังชุมชนและออกแบบบ้าน โดยมีการประชุมร่วมกันของสมาชิก เจ้าหน้าที่และสถาปนิกชุมชนเพื่อวางผังชุมชน วางแนวถนน กำหนดตำแหน่งบ้านและขนาดแปลงที่ดิน รวมถึงรูปแบบบ้าน โดยสามารถจำแนกแบบบ้านออกเป็น 5 แบบ ดังนี้ บ้านเดี่ยวชั้นเดียว บ้านเดี่ยวสองชั้น บ้านแฝด 2 ชั้น บ้านแฝด 3 ชั้นเดี่ยวและบ้านแนวเดมิริมคลอง ให้สมาชิกชุมชนเลือกแบบบ้านตามความต้องการของแต่ละครัวเรือนและความสามารถในการผ่อนส่งสินเชื่อ

ตารางที่ 4.1

รูปแบบบ้านและอัตราการผ่อนส่งของชุมชนคลองลำนูน

ประเภทของแบบบ้าน	ขนาดพื้นที่ (ตรว.)	วงสินเชื่องวดแรก (บาท)	การผ่อนส่ง/เดือน (บาท)	จำนวนหน่วย (ครัวเรือน)
บ้านเดี่ยวชั้นเดียว	14.35	100,000	650	3
บ้านเดี่ยวสองชั้น	14.35	100,000	650	3
บ้านแฝด 2 ชั้น	14.35	150,000	950	10
บ้านแฝด 3 ชั้นเดี่ยว	14.35	150,000	950	25
บ้านแนวเดมิริมคลอง	7-12	50,000-150,000	500-950	8

ที่มา: พรรณทิพย์ เพชรมาก; อภิชาติ ศรีดารัตน์ และ พัชรี ศรีงาม, 2548.

กระบวนการก่อสร้างที่อยู่อาศัย การปรับปรุงทางเท้าเลียบบคลอง ระบบสาธารณูปโภค และการปรับปรุงสภาพแวดล้อม โดยคนในชุมชนร่วมกันดำเนินงาน มีการลงแขกสร้างบ้าน มีการแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ โดยแบ่งเป็น 5 ฝ่าย ได้แก่ (1) ฝ่ายจัดซื้อ มีหน้าที่สืบราคาวัสดุ แหล่งซื้อวัสดุและประสานงานกับร้านจำหน่ายวัสดุ โดยสอบถามความต้องการของแต่ละครัวเรือนและร่วมกันซื้อเพื่อให้ได้ราคาถูกลง (2) ฝ่ายการเงินและบัญชี มีหน้าที่ตรวจสอบยอดการกู้รายบุคคล เก็บรักษาหลักฐานเงินและเอกสารการเบิกจ่าย ไปเสร็จ ตรวจสอบการเบิกจ่าย (3) ฝ่ายตรวจสอบ

มีหน้าที่ตรวจสอบวัสดุที่จัดซื้อให้ตรงกับรายการที่สั่งซื้อ (4) ฝ่ายควบคุมการก่อสร้าง มีหน้าที่ถอดแบบก่อสร้าง ตีผัง ควบคุมระยะเวลาการก่อสร้างให้เป็นไปตามแผน (5) ฝ่ายตรวจรับงาน โดยเจ้าของบ้าน ฝ่ายสาธารณสุขปโภค และตัวแทนเครือข่ายพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคุณลง

ภาพที่ 4.4

การร่วมกันก่อสร้างที่อยู่อาศัยและปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชนคลองลำนูน

ที่มา: หนังสือส่งเสริมความรู้ด้านการพัฒนาชุดที่ 36 ชุมชนคลองลำนูน, พอช. (2548)

3) ลักษณะทั่วไปของชุมชนคลองลำนูนหลังจากพัฒนา

ปัจจุบันชุมชนคลองลำนูนมีพื้นที่ขนาด 2 ไร่ 2 งาน 80 ตารางวา แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยสร้างใหม่ 49 หลังคาเรือน และพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน ประกอบด้วย ศูนย์ประชุมและสนามเด็กเล่น มีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมและรักษาความสะอาดของพื้นที่ในชุมชนให้น่าอยู่

ภาพที่ 4.5

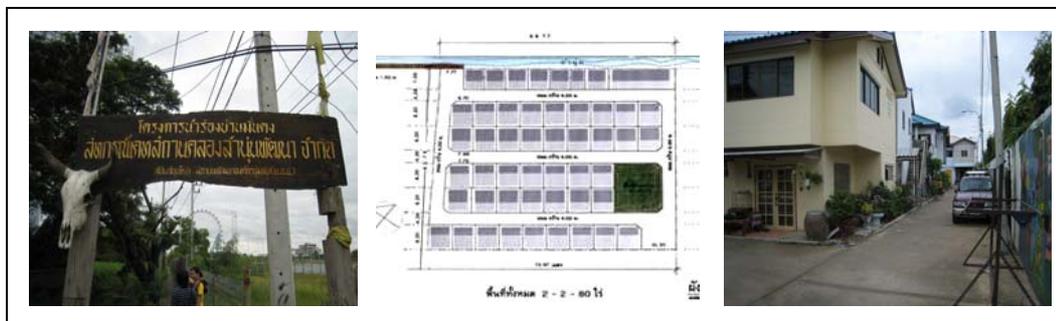
ที่อยู่อาศัยและพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนคลองลำนูนหลังการพัฒนา

หมายเหตุ : สํารวจเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550

ภาพที่ 4.6

สภาพทั่วไปและผังใหม่ของชุมชนคลองลำนูนหลังการพัฒนา

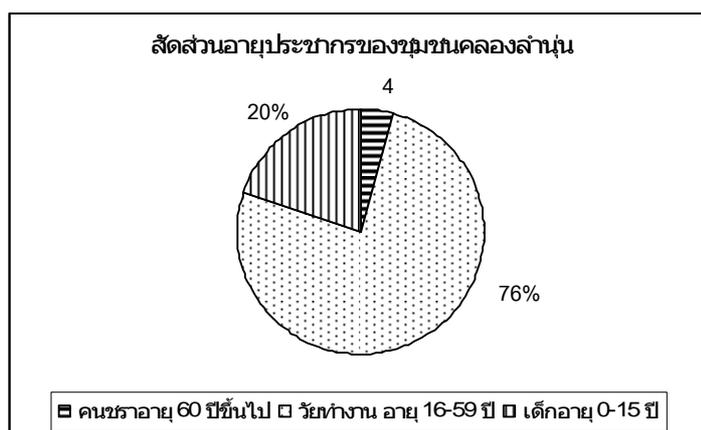
ที่มา: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2549

หมายเหตุ : สํารวจเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550

ปัจจุบันชุมชนคลองลำนูนมีจำนวนประชากรทั้งหมด 197 คน แบ่งเป็นวัยเด็กอายุไม่เกิน 15 ปี ร้อยละ 20 วัยทำงานอายุ 15-59 ปี ร้อยละ 76 และวัยชราอายุ 60 ปีขึ้นไป ร้อยละ 4 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ รับจ้าง ค้าขาย มีรายได้ครัวเรือนเฉลี่ย 7,000 -10,000 บาทต่อเดือน

ภาพที่ 4.7

สัดส่วนอายุประชากรของชุมชนคลองลำนูน

ที่มา: พรรณทิพย์ เพชรมาก; อักขณิษ ศรีดารัตน์ และ พัชรีย์ ศรีงาม, 2548.

ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยทำให้ค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภคของชุมชนลดลงแต่มีค่าใช้จ่ายในการขนส่งที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น โดยได้เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาที่อยู่อาศัยในตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2

เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาที่อยู่อาศัย

ประเภท	ค่าใช้จ่ายก่อนการพัฒนา(บาท)	ค่าใช้จ่ายหลังการพัฒนา(บาท)
รายจ่ายค่าน้ำประปา	200-500	100-200
รายจ่ายค่าไฟฟ้า	800-3,000	60-800

ที่มา: พรรณทิพย์ เพชรมาก; อักขนิช ศรีดารัตน์ และ พัชรี ศรีงาม, 2548.

ตารางที่ 4.3

ค่าใช้จ่ายของชุมชนคลองลำนุ่นภายหลังการพัฒนาที่อยู่อาศัย

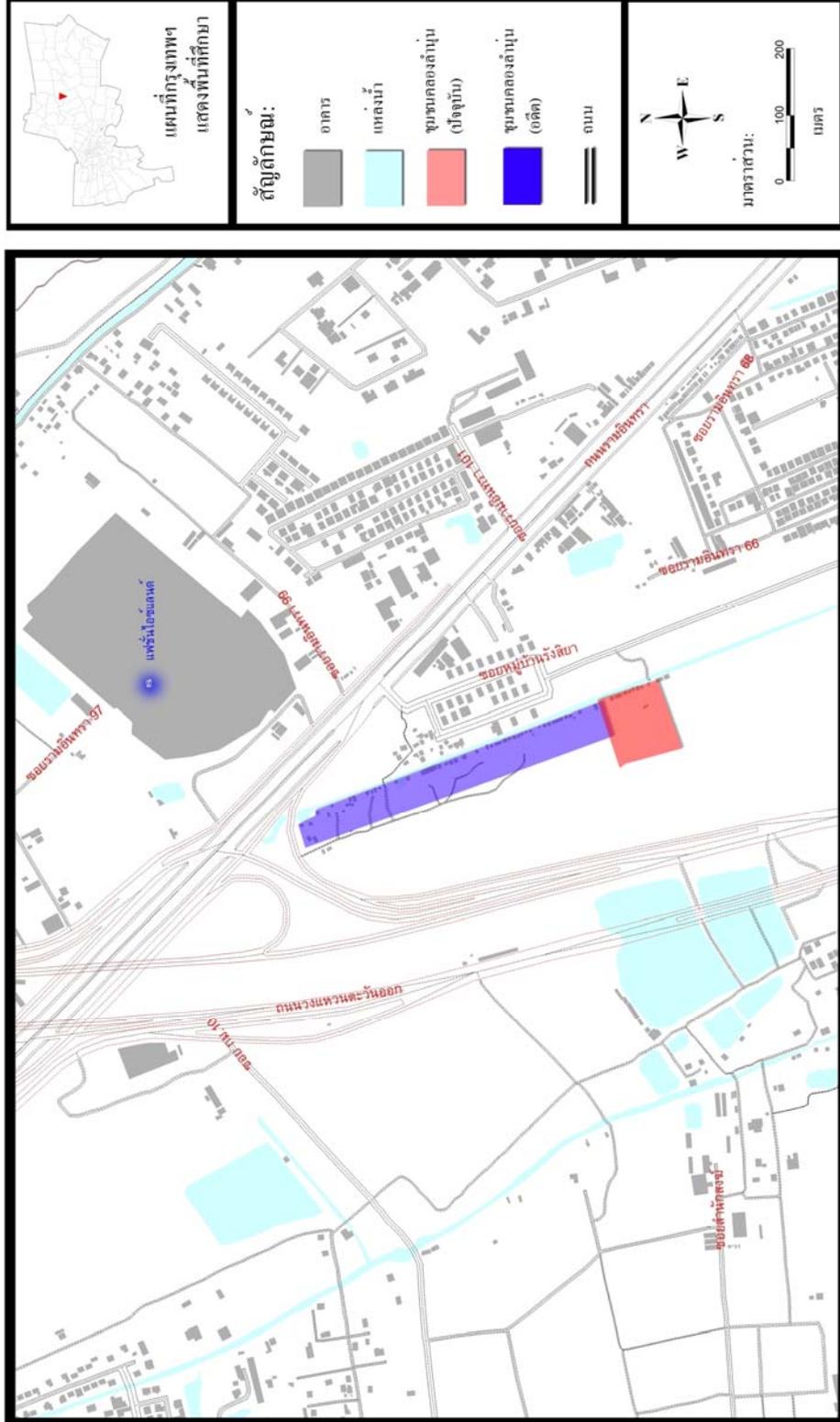
ประเภท	ค่าใช้จ่าย (บาท)
รายจ่ายในการผ่อนชำระผ่อนที่ดิน	400-700
รายจ่ายในการผ่อนชำระที่อยู่อาศัย	550-1,500
รายจ่ายค่าน้ำประปา	100-200
รายจ่ายค่าไฟฟ้า	60-800

ที่มา: พรรณทิพย์ เพชรมาก; อักขนิช ศรีดารัตน์ และ พัชรี ศรีงาม, 2548.

สาเหตุที่ค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภคลดลง เนื่องจากก่อนการพัฒนาชุมชนยังไม่มีการวางระบบประปา และเดินสายไฟฟ้า ทำให้ชุมชนต้องซื้อน้ำประปาและไฟฟ้าต่อจากหมู่บ้านบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงในราคาที่สูงกว่าอัตราปกติ (ยูนิตละ 40 บาท) หลังจากมีการสร้างที่อยู่อาศัยและรวมกลุ่มออมทรัพย์ หน่วยงานท้องถิ่นได้ออกเลขที่ทะเบียนบ้านให้กับครัวเรือนในชุมชนคลองลำนุ่นทั้งหมด ทำให้ชุมชนเสียค่าใช้จ่ายสำหรับน้ำประปาและไฟฟ้าตามอัตราปกติ (ยูนิตละ 10 บาท)

ผลจากการดำเนินงานพัฒนาที่อยู่อาศัยตามกระบวนการดังที่กล่าวมา ทำให้ชุมชนคลองลำนุ่นพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและกายภาพ สามารถมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน มีสภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น ค่าใช้จ่ายสำหรับสาธารณูปโภคลดลง ทั้งก็เพราะคนในชุมชนมีความร่วมมือ ร่วมใจกันในการพัฒนา นอกจากนี้ ชุมชนยังได้รับการคัดเลือกจากพอช.ให้เป็น 1 ใน 10 ชุมชนนำร่องของโครงการบ้านมั่นคงเมื่อปี 2546 อีกด้วย ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนยังคงทำกิจกรรมร่วมกัน มีการประสานงานกับชุมชนอื่น ๆ ในการพัฒนาและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ โดยชุมชนมีบทบาทในการเป็นพี่เลี้ยงช่วยเหลือชุมชนอื่น ๆ ในเครือข่าย

ภาพที่ 4.8
ที่ตั้งของชุมชนคลองด่าน

ที่มา: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2542.

4.1.2 ชุมชนเพชรคลองจั่น

ชุมชนเพชรคลองจั่นเป็นชุมชนคนจนที่รวมกลุ่มกันต่อสู้กับปัญหาการถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัยและเป็นชุมชนตัวอย่างของการร่วมกันปรับปรุงที่อยู่อาศัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมโดยรอบชุมชน ทำให้ได้รับการคัดเลือกให้เป็นชุมชนนำร่องของกรุงเทพมหานครในการแก้ไขปัญหาชุมชนที่อยู่อาศัยอูยริมคลอง

1) ลักษณะทั่วไปของชุมชนเพชรคลองจั่นก่อนการพัฒนา

ชุมชนเพชรคลองจั่นตั้งอยู่บริเวณซอยรودคอนันต์ 2 ถนนเสรีไทย เขตบึงกุ่ม จังหวัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นที่ดินสาธารณะริมคลองพิชัยมีเนื้อที่ประมาณ 1 ไร่เศษ ชุมชนอาศัยอยู่เป็นระยะเวลากว่า 40 ปี มีการปลูกสร้างบ้านเรือนล้ำเข้าไปในพื้นที่แนวคลองที่ติดกับพื้นที่สาธารณะดังกล่าว สภาพที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนแออัดที่เสื่อมโทรม มีขยะและน้ำเน่าเหม็น ไม่มีระบบประปาไฟฟ้าและบริการพื้นฐานต่าง ๆ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนเพชรคลองจั่นส่วนใหญ่อพยพมาจากจากจังหวัดต่าง ๆ มีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ มีความสัมพันธ์กันเฉพาะกลุ่มเครือญาติ ผู้อาศัยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ค่าขายบริเวณที่อยู่อาศัยและใกล้เคียง รายได้เฉลี่ยครัวเรือน 3,000-7,000 บาท ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาอยู่ในเกณฑ์ภาคบังคับ คือ ชั้นประถมหกหรือต่ำกว่าสภาพปัญหาของชุมชน คือ ที่อยู่อาศัยไม่มั่นคงและปัญหาสาธารณสุข

ภาพที่ 4.9

สภาพทั่วไปของชุมชนเพชรคลองจั่นก่อนการพัฒนา

ที่มา: สมชาย มินสาคกร (2538)

2) การพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนเพชรคลองจั่น

ปีพ.ศ. 2537 ชุมชนประสบปัญหาการถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัย ทำให้ชุมชนเริ่มรวมกลุ่มกัน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ด้วยความช่วยเหลือจากสมาคมร่วมกันสร้างในการแนะนำ ความรู้กฎหมาย การจัดระบบในชุมชน การตั้งคณะกรรมการชุมชน การประชุมเพื่อวางแผนงาน และการรวมกลุ่มออมทรัพย์ จากนั้นชุมชนได้มีการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานท้องถิ่นโดยชุมชนใช้ ทั้งวิธีการยื่นหนังสือและเดินขบวนเรียกร้องเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าจากการถูกไล่ออกจากชุมชน และได้เสนอแผนการพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมของชุมชนต่อสำนักงานเขตบึงกุ่ม โดยชุมชนจะเป็นผู้ปรับปรุงที่อยู่อาศัยและรักษาสภาพแวดล้อมของคลองเอง

การรวมกลุ่มของคนในชุมชนออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยและมีการระดมเงินช่วยเหลือ ด้วยการทำผ้าป่าชุมชน จากนั้นได้เริ่มปรับปรุงที่อยู่อาศัยด้วยวิธีการปรับขยับ³ (reblocking) บ้านของสมาชิกชุมชนที่ล้ำเข้าไปในพื้นที่คลองชั้นมาบนพื้นดินมาจัดตำแหน่งบ้านใหม่และแบ่งพื้นที่ สำหรับสร้างทางเดินเท้า โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างเอง

ภาพที่ 4.10

การปรับปรุงที่อยู่อาศัยของชุมชนเพชรคลองจั่น

ที่มา: สมชาย มินสาคร (2540)

การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและคลอง มีการขุดลอกคลอง ตักขยะออกจากคลอง และการบำบัดน้ำคลองที่เน่าเสียด้วยวิธีการทางชีวภาพ ซึ่งมีหน่วยงานมาสอนชุมชนในการหมักน้ำชีวภาพจุลินทรีย์ โดยชุมชนจะทำการขุดลอกคลองและบำบัดน้ำคลองเดือนละหนึ่งครั้ง ซึ่งเป็นกิจกรรมของชุมชนหลังจากขุดลอกคลองแล้ว แต่ละบ้านจะนำอาหารมารับประทานร่วมกัน

³ การปรับผังที่ดินใหม่ (reblocking) เป็นการปรับปรุงรูปแบบชุมชนเดิมให้มีผังและโครงสร้างอาคารรูปโถง พื้นฐานที่ดีขึ้น โดยอาจมีการปรับรื้อย้ายบ้านบางส่วน และพัฒนาอาคารรูปโถงให้ดีขึ้น

ภาพที่ 4.11

บ่อบำบัดน้ำเสียและถังน้ำหมักชีวภาพของชุมชนเพชรคลองจั่น

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551

ภาพที่ 4.12

กิจกรรมการขุดลอกคลองของชุมชนเพชรคลองจั่น

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551

การแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการดังกล่าว ทำให้ชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยบนพื้นที่สาธารณะโดยไม่ถูกไล่อื้อ และเป็นตัวอย่างในการพัฒนาให้กับชุมชนอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ริมคลอง โดยในปี 2541ชุมชนเพชรคลองจั่นได้รับการยกย่องจากกรุงเทพมหานครให้เป็นชุมชนต้นแบบของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังไม่สามารถสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงได้ เนื่องจากที่ดินยังเป็นของสาธารณะประโยชน์ ปัจจุบันอยู่ระหว่างการดำเนินงานเพื่อขอเพิกถอนที่สาธารณะเพื่อให้มีสิทธิในการครอบครองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

2) ลักษณะทั่วไปของชุมชนเพชรคลองจั่นหลังจากพัฒนา

ปัจจุบันชุมชนเพชรคลองจั่นมีที่อยู่อาศัยจำนวน 61 หลังคาเรือน มีประชากรประมาณ 300 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ รับจ้าง ค้าขาย มีรายได้ครัวเรือนเฉลี่ย 3,000-7,000 บาท/เดือน ภายหลังจากการปรับปรุงพื้นที่ในชุมชน ทำให้ชุมชนมีสภาพที่อยู่อาศัยที่ดีขึ้น มีการจัดพื้นที่สำหรับเป็นลานเอนกประสงค์เพื่อใช้ทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ยังสามารถแก้ไขปัญหาเสพติด มีการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน

ภาพที่ 4.13

สภาพที่อยู่อาศัยของชุมชนเพชรคลองจั่น

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550

ภาพที่ 4.14

สภาพทั่วไปของชุมชนเพชรคลองจั่นหลังการพัฒนาคลอง

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550

นอกจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ชุมชนยังได้ดำเนินโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ การจัดตั้งกองทุนในการพัฒนา จัดตั้งศูนย์สาธารณสุขชุมชนและรณรงค์การป้องกันยุง รณรงค์การป้องกันยาเสพติด การจัดตั้งธนาคารขยะ การจัดตั้งห้องสมุดชุมชน อาสาสมัครชุมชนดูแล ตำรวจบ้าน เปิดศูนย์แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม และเป็นสถานที่ศึกษาของนักศึกษาจากภายนอกโรงเรียน (กศน.)

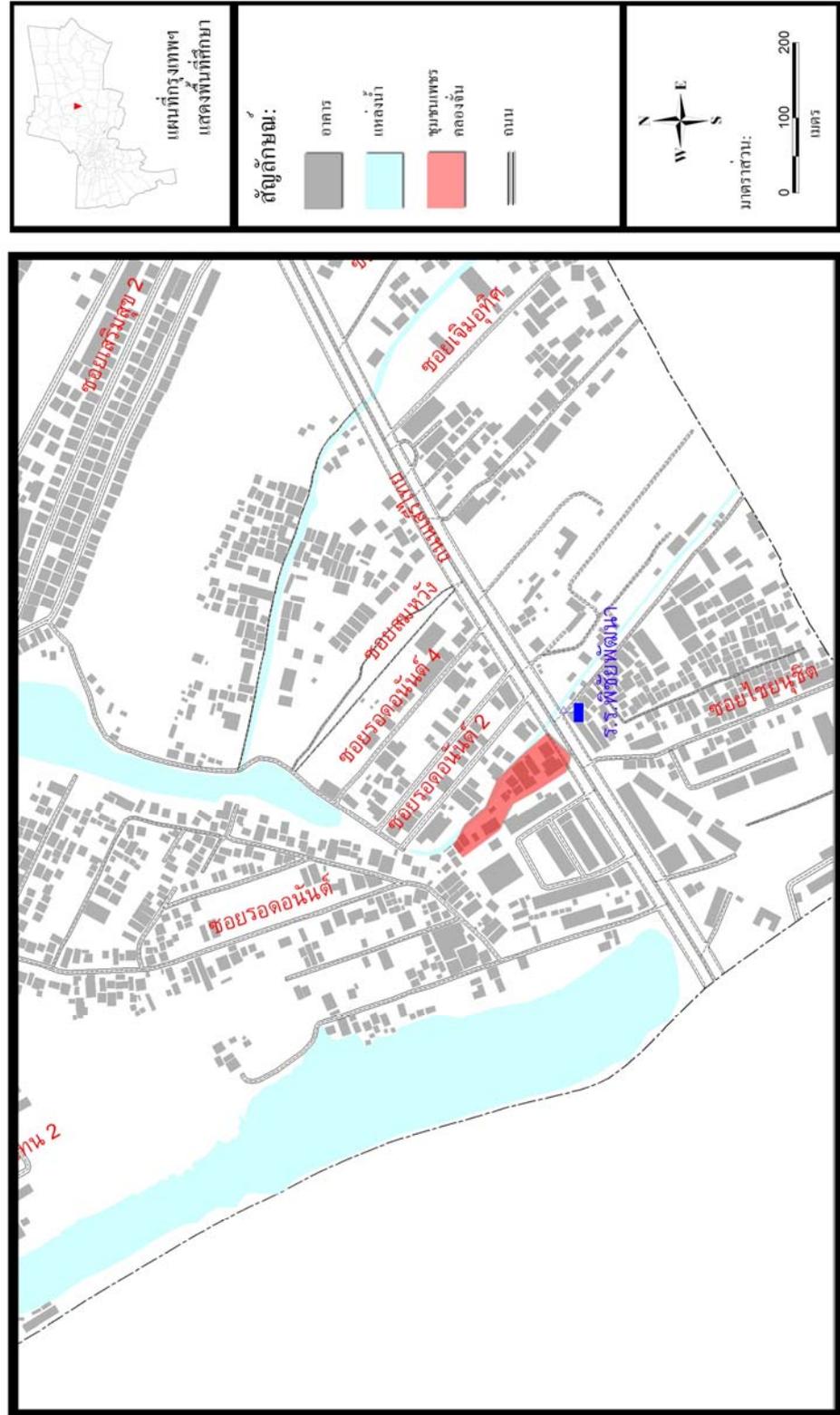
ภาพที่ 4.15

กิจกรรมของชุมชนเพชรคลองจั่น

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551

ภาพที่ 4.16
ที่ตั้งของชุมชนพรตดองเงิน

ที่มา: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2542.

4.1.3 ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่เป็นชุมชนคนจนซึ่งพัฒนาที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมของชุมชนด้วยความร่วมมือของคนในชุมชน และการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ทำให้สามารถมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและได้รับการคัดเลือกให้หนึ่งในสิบชุมชนนำร่องของการพัฒนาที่อยู่อาศัยในโครงการบ้านมั่นคง

1) ลักษณะทั่วไปของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ก่อนการพัฒนา

ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ตั้งอยู่ริมทางรถไฟ ถนนกำแพงเพชร 2 เขตจตุจักร จังหวัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นที่ดินของเอกชนที่ชุมชนเช่าอยู่อาศัยมานานกว่า 50 ปี โดยมีค่าเช่าเดือนละ 5 บาทต่อหลังคาเรือน และเพิ่มเป็น 10 บาท 50 บาท 100 บาท ตามลำดับ เดิมมีผู้อยู่อาศัยประมาณ 20 หลังคาเรือน มีลักษณะเป็นชุมชนแออัด มีสภาพที่อยู่อาศัยทรุดโทรม มีปัญหา ยาเสพติด ถนนทางเข้าค่อนข้างแคบ ไม่มีไฟฟ้า ระบบประปาและบริการพื้นฐานต่าง ๆ มีวิถีชีวิตแบบชนบท มีความสัมพันธ์กันแบบพี่น้อง เนื่องจากอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานทำให้มีความเอื้ออาทรต่อกัน

ภาพที่ 4.17

สภาพที่อยู่อาศัยของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ก่อนการพัฒนา

ที่มา: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2549

2) การพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

กระบวนการพัฒนาของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่เริ่มจากการความต้องการของคนในชุมชนในการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้นและการแนะนำจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน จึงได้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน โดยชุมชนได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อเตรียมการเรื่องที่อยู่อาศัย เมื่อปีพ.ศ. 2537 ชื่อว่า “กลุ่มออมทรัพย์เจริญชัย” เริ่มต้นมีสมาชิก 28 ราย จำนวนเงิน 7,200 บาท โดยมุ่งเน้นการออมเพื่อที่อยู่อาศัย โดยเปิดโอกาสให้บุคคล ภายนอกมาเป็นสมาชิก จากนั้นชุมชนได้มีการเจรจาขอซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินเอกชนซึ่งมีความผูกพันกับชาวชุมชนมายาวนานจึงขายที่ดินให้ จำนวน 5 ไร่ 35 ตารางวา ในราคาตารางวาละ 7,500 บาท จากราคาประเมินทั่วไปตารางวาละ 30,000 บาท โดยซื้อในนามของสหกรณ์เคหสถานชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่จำกัดที่ได้มีการจัดตั้งโดยยกสถานะจากกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน

การยื่นเสนอขอสินเชื่อจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน จำนวน 18,553,400 บาท และนำมาชำระค่าที่ดิน 15,262,500 บาท ส่วนที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาคารและภาษีที่ดิน และทำสัญญาขายที่ดินระหว่างสหกรณ์กับสมาชิกแต่ละราย ซึ่งวงเงินกู้ของสมาชิกขึ้นอยู่กับขนาดแปลงที่ดินมีตั้งแต่ 10-25 ตารางวา โดยมีวงเงินตั้งแต่ 128,000 -300,000 บาท และมีระยะเวลาในการผ่อนชำระ 15 ปี อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 9 บาทต่อปี แบ่งเป็นค่าน้ำประปาและค่าน้ำประปา 8 บาท และค่าบริการจัดการของสหกรณ์ 1 บาท

ตารางที่ 4.4

รายการอัตราการผ่อนส่งสินเชื่อของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

ขนาดที่ดิน (ตารางวา)	วงเงินสินเชื่อ (บาท)	อัตราการผ่อนส่งรายเดือน (บาท)	จำนวน (ราย)
10	128,000	1,100	7
12.5	170,000	1,300	2
14	190,000	1,500	2
15-17	200,000	1,600	5
20	280,000	2,200	56
25	300,000	2,300	10

ที่มา : อักขนิช ศรีดาร์ตัน, 2548.

หลังจากนั้นได้ร่วมกันออกแบบผังชุมชนและการจัดแปลงที่ดิน โดยสถาปนิกชุมชนจากทางพอช. ได้แนะนำเกี่ยวกับการจัดผังชุมชน โดยชุมชนมีความเห็นร่วมกันว่าจะใช้รูปแบบการปรับผังที่ดินใหม่⁴ (reblocking) เพื่อปรับปรุงสภาพชุมชนให้ดีขึ้นและมีการจัดพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน โดยการจัดสรรพื้นที่ในชุมชนให้กับสมาชิกได้จำนวน 83 แปลง แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 82 แปลงและพื้นที่ส่วนกลาง 1 แปลงขนาด 38 ตารางวา ได้แก่ อาคารเอนกประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ทำการสหกรณ์ ศูนย์การเรียนรู้ กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น พื้นที่อยู่อาศัยได้จัดสรรให้สมาชิกที่อยู่อาศัยเดิมจำนวน 46 ครอบครัว และสมาชิกใหม่ซึ่งเป็นผู้เดือดร้อนในบริเวณใกล้เคียง 36 แปลง

ภาพที่ 4.18

ผังชุมชนใหม่ของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551

การดำเนินงานพัฒนาสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากพอช. จำนวน 1,780,000 บาท โดยชุมชนดำเนินการพัฒนา ถนนในชุมชนมีการแบ่งพื้นที่สำหรับถนนเข้าออกชุมชนกว้าง 4 เมตร จำนวน 3 เส้น เพื่อให้รถดับเพลิงสามารถเข้าถึง การปรับปรุงระบบประปา ไฟฟ้า โดยการพัฒนาดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป สำหรับคนที่พร้อมจะเริ่มก่อสร้างก่อน โดยใช้วัสดุเก่าที่ยังใช้ได้และวัสดุใหม่บางอย่างเพิ่มเติม การพัฒนาโดยใช้วิธีการลงแขก คือ การช่วยเหลือกันชุมชนโดยไม่คิดค่าตอบแทน ซึ่งเป็นการพึ่งพาอาศัยกันชุมชน

⁴การปรับผังที่ดินใหม่ (reblocking) เป็นการปรับปรุงรูปแบบชุมชนเดิมให้มีผังและโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานที่ดีขึ้น โดยอาจมีการปรับหรือย้ายบ้านบางส่วน และพัฒนาสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น

ภาพที่ 4.19

เปรียบเทียบการก่อสร้างถนนของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

ที่มา: อัครณิข ศรีดาร์ตัน, 2548.

2) ลักษณะทั่วไปของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่หลังจากพัฒนา

ปัจจุบันมีผู้เข้าอยู่อาศัยในชุมชนจำนวน 55 แปลงจากจำนวนแปลงที่อยู่อาศัยทั้งหมด 82 แปลง บนพื้นที่ขนาด 5 ไร่ 35 ตารางวา และมีการจัดพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนเป็นที่ทำการสหกรณ์และลานกิจกรรมชุมชน โดยชุมชนได้ร่วมกันรักษาความสะอาดของชุมชนและร่วมกันมีการปลูกต้นไม้หน้าบ้าน การทำบุญประจำปี และเก็บขยะในคูคลอง

ภาพที่ 4.20

สภาพทั่วไปของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่หลังการพัฒนา

ที่มา: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2549

หมายเหตุ : สํารวจเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550

ปัจจุบันประชากรผู้อยู่อาศัยในชุมชน มี 201 คน มีประชากรวัยเด็ก ร้อยละ 26 และผู้ใหญ่ ร้อยละ 74 ซึ่งมีผู้อาศัย 55 ครอบครัวจากจำนวนสมาชิกทั้งหมด 82 ครอบครัว ซึ่งส่วนที่เหลือยังไม่เข้ามาอยู่อาศัย สมาชิกในที่นี่แบ่งเป็นคนอยู่อาศัยเดิม 46 ครอบครัว และสมาชิกใหม่ 38 ครอบครัว ประชากรส่วนใหญ่ทำอาชีพรับจ้าง ค้าขาย รับราชการ รายได้ครัวเรือนเฉลี่ย 7,500-10,000 บาท/เดือน ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยทำให้ค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภคของชุมชนลดลง โดยได้เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาที่อยู่อาศัยในตารางที่ 4.6

ตารางที่ 4.5

อาชีพของสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

ประเภทอาชีพ	จำนวน (คน)
รับจ้างทั่วไป	62
ค้าขาย	11
ขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง	8
พนักงานรัฐวิสาหกิจ	7
ผู้รับเหมา	2
ลูกจ้างกองทัพบก	2
ข้าราชการ	1
รวม	86

ที่มา: อัครนิช ศรีดารัตน์, 2548.

ตารางที่ 4.6

เปรียบเทียบค่าใช้จ่ายสาธารณูปโภคก่อนและหลังการพัฒนา

ประเภท	ค่าใช้จ่ายก่อนการพัฒนา(บาท)	ค่าใช้จ่ายหลังการพัฒนา(บาท)
รายจ่ายค่าน้ำประปา	490	400
รายจ่ายค่าไฟฟ้า	690	500
รวม	1,180	900

ที่มา: อัครนิช ศรีดารัตน์, 2548.

สาเหตุที่ค่าใช้จ่ายน้ำประปาลดลง เนื่องจากก่อนที่จะมีการพัฒนาชุมชนจะต้องใช้สายยางต่อน้ำจากบริเวณใกล้เคียงมาใช้ ซึ่งมีน้ำประปาบางส่วนรั่วไหลทิ้งเปล่า ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มโดยไม่จำเป็น ส่วนไฟฟ้าก่อนการพัฒนาชุมชนต้องต่อสายไฟจากพื้นที่ใกล้เคียงเช่นกัน ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงานได้แนะนำการประหยัดพลังงานและสนับสนุนให้ชุมชนใช้หลอดไฟฟ้าแบบประหยัดพลังงานอีกด้วย

ภาพที่ 4.21

โครงการบ้านรักษพลังงานของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

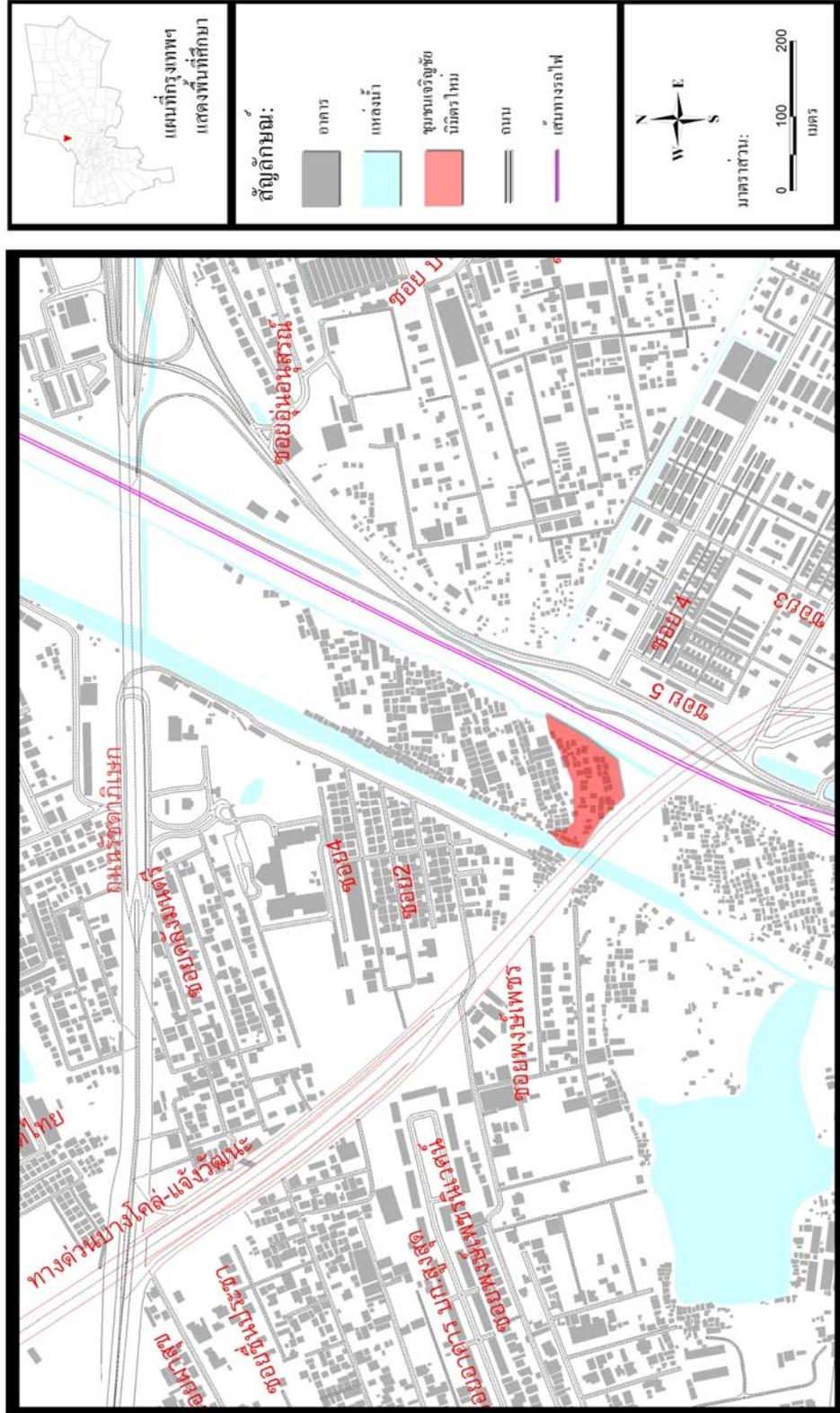

หมายเหตุ: สํารวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2551

การพัฒนาด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทำให้ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่สามารถพัฒนาที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมของชุมชนให้ดีขึ้น คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน โดยชุมชนมีการบริหารจัดการที่ดีสามารถเป็นตัวอย่างในการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังได้รับการคัดเลือกจากพอช.ให้เป็น 1 ใน 10 ชุมชนนำร่องของโครงการบ้านมั่นคงเมื่อปี 2546

ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนยังคงดำเนินการพัฒนาในด้านอื่นทำกิจกรรมร่วมกัน อาทิ การทำบุญประจำปี มีการเป็นพี่เลี้ยงหรือวิทยากรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในการพัฒนากับชุมชนอื่น ๆ

ภาพที่ 4.22
ที่ตั้งของชุมชนเจริญชัยนิมิตร์ใหม่

ที่มา: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2542.

4.2 กระบวนการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยโดยชุมชนมีส่วนร่วม

กระบวนการพัฒนาของชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน มีจุดเริ่มจากปัญหาการถูกไล่ออกจากที่ดินของชุมชนทั้ง 3 ชุมชนไม่มีความมั่นคงในที่ดินอยู่อาศัย เมื่อเกิดการไล่ออกจึงเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนคลอกลงลำนำและชุมชนเพชรคลองจั่นเกิดการรวมกลุ่มพัฒนา ส่วนจุดเริ่มต้นการพัฒนาของชุมชนชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหา เนื่องจากชุมชนเช่าอาศัยอยู่บนพื้นที่ที่ไม่ใช่ของตนเอง จึงมีความเสี่ยงที่จะถูกไล่ออกเมื่อไหร่ก็ได้ รวมถึงการช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิชุมชนไท เป็นต้น โดยแนะนำให้ชุมชนจัดระบบการพัฒนาและมีการรวมกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชุมชนได้เริ่มกระบวนการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและพัฒนาของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

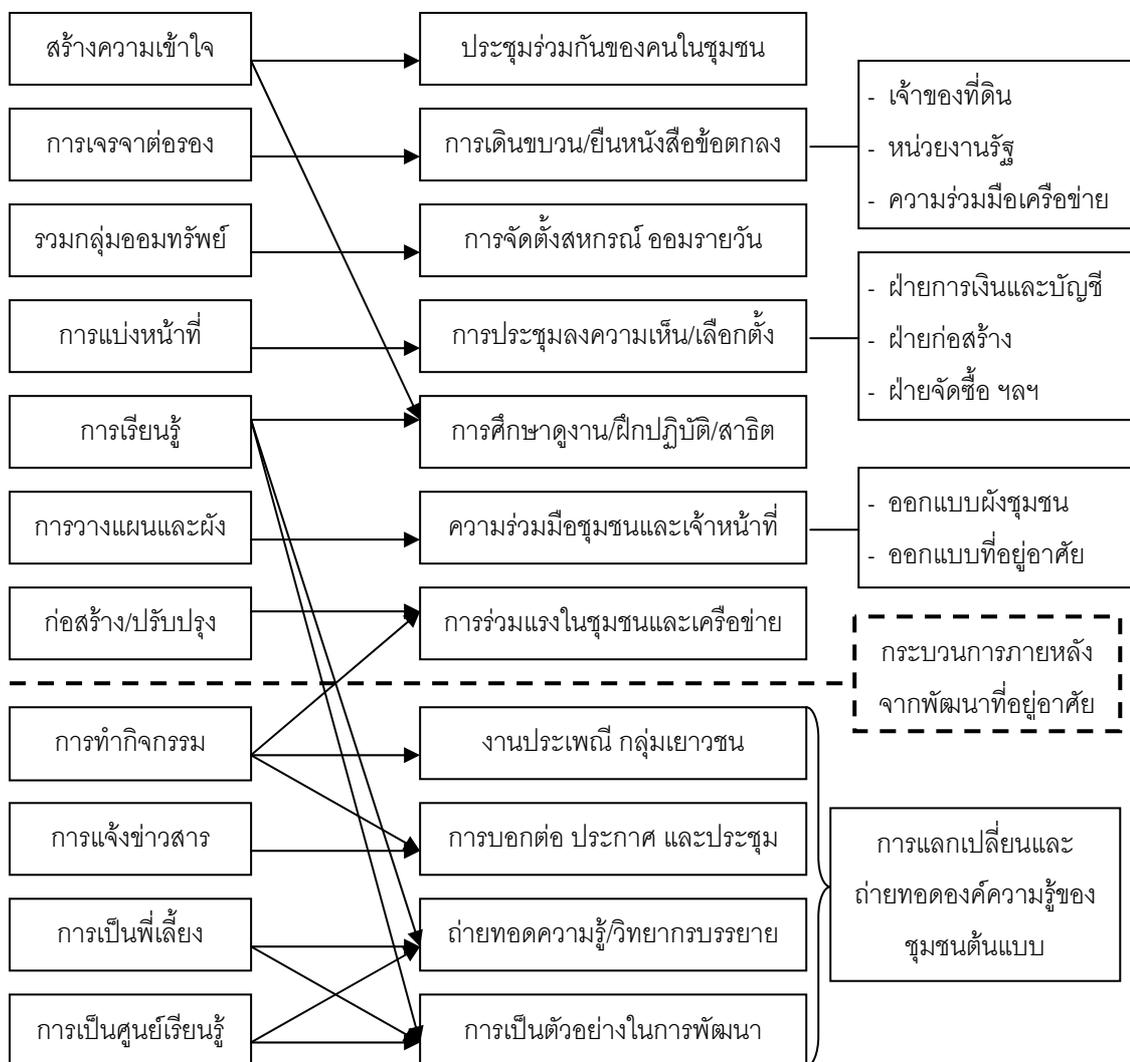
4.2.1 กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชน

วิธีการดำเนินงานนี้เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารระหว่างผู้อยู่อาศัยกับเจ้าของที่ดินและเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อหาข้อยุติขัดแย้งต่าง ๆ โดยผ่านการเอาชนะอุปสรรคของกลไกตลาดที่อยู่อาศัยซึ่งคนจนไม่สามารถเข้าถึงได้ (นพดล สหชัยเสรี, 2543) เป็นกระบวนการตามแนวคิดหลักธรรมาภิบาล⁵ (governance) และการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเริ่มแรกชุมชนที่รวมกลุ่มกันพัฒนามีการเป้าหมายร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาการถูกไล่ออกจากที่ดินและยกระดับคุณภาพชีวิต โดยการแก้ปัญหาจัดหาที่ดิน การให้บริการสาธารณูปโภค การบริการด้านการเงิน สุขลักษณะของชุมชน ด้วยวิธีการนอกระบบ⁶ และการสร้างพลังชุมชน ด้วยความร่วมมือกันในชุมชนและในระดับเครือข่ายชุมชน รวมทั้งการประสานงานกับภาคีต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานตั้งแต่การทำความเข้าใจของคนในชุมชน การเจรจาต่อรอง การรวมกลุ่มออมทรัพย์ การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ การเรียนรู้ การวางแผนและวางผัง การดำเนินงานปรับปรุงและก่อสร้างที่อยู่อาศัยและสาธารณูปโภค ดังเสนอในภาพที่ 4.23

⁵ หลักธรรมาภิบาล (governance) หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคม (civic society) กับรัฐโดยเน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มประชาสังคมและปัจเจกบุคคล (นพดล สหชัยเสรี, 2543 อ้างใน McCamey, 1995)

⁶ วิธีการนอกระบบ คือ การพัฒนาในวิถีของชุมชนคนจน ทั้งรูปแบบการดำเนินงานและการก่อสร้างที่อยู่อาศัยและสาธารณูปโภค ซึ่งไม่ได้เป็นไปตามมาตรฐานสากล เนื่องจากชุมชนคนจนไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้ตามมาตรฐานดังกล่าวซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงกว่ากำลังของชุมชนคนจน

ภาพที่ 4.23
กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยภาคประชาสังคม

หมายเหตุ: สรุปจากการศึกษากระบวนการพัฒนาของชุมชน

กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยภาคประชาสังคมที่ชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชนได้ดำเนินงาน ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับแนวคิดการเพิ่มขีดความสามารถ⁷ (enablement) ทำให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยและพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง โดยมีรายละเอียดดังนี้

⁷ การเพิ่มขีดความสามารถ (enablement) เน้นการมีส่วนร่วมในระดับรากหญ้าและตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบชุมชน ซึ่งเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์เพื่อที่อยู่อาศัยในปี 2000 (Global Strategy for Shelter for the year 2000) ของการประชุมองค์การสหประชาชาติเพื่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (Habitat: United Nation Conference on Human Settlement) ในปี 1976

1) กระบวนการสร้างความเข้าใจของคนในชุมชน

จุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหาของคนจน คือ การรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อสร้างพลังของชุมชน โดยการสร้างกลุ่มที่เข้มแข็งจะต้องเริ่มต้นจาก “การสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน” ของกลุ่ม การมีเป้าหมายเดียวกัน การกำหนดวิถีปฏิบัติและกฎเกณฑ์ร่วมกัน โดยความเข้าใจที่ตรงกันจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unity) การไว้วางใจซึ่งกันและกัน (trust) การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน (sense of belonging) การมีสำนึกความเป็นชุมชนร่วมกัน (sense of community) การมีจิตสาธารณะ (public mind) และการมีความรักและห่วงแหนชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องทำเป็นขั้นตอนแรก เพื่อสร้างรากฐานทางความคิดของชุมชนร่วมกัน ตั้งแต่เริ่มกระบวนการ เพื่อนำไปสู่การดำเนินงานร่วมกันในขั้นตอนต่อไป

จากการศึกษาประสบการณ์พัฒนาของทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ก่อนการพัฒนาที่อยู่อาศัย ได้มีการรวมกลุ่มและเรียกประชุมชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งขณะนั้นชุมชนอยู่ในช่วงภาวะวิกฤติจากการถูกขับไล่ที่อยู่อาศัย ทำให้การรวมกลุ่มและความเข้าใจระหว่างกันเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จากการสัมภาษณ์แกนนำชุมชนคลองลำนูน พบว่า ชุมชนใช้ระยะเวลาเพียง 4 เดือนในการทำความเข้าใจระหว่างกันก่อนที่จะร่วมกันดำเนินงานพัฒนา

ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยเสร็จสิ้นลงชุมชนกลับสู่ภาวะปกติ ชุมชนยังต้องสร้างความเข้าใจระหว่างกันของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ผลการสำรวจ พบว่า ชุมชนยังคงมีการจัดประชุมอยู่แต่มีความถี่ลดลงไปตามปริมาณงานที่ลดลง และมีการแจ้งข่าวสารให้สมาชิกชุมชนเข้าใจการดำเนินงานต่าง ๆ อยู่เป็นระยะ

2) กระบวนการเจรจาต่อรอง

กระบวนการเจรจาต่อรองระหว่างชุมชนผู้อยู่อาศัยกับเจ้าของที่ดินซึ่งอาจเป็นเอกชนหรือหน่วยงานรัฐ โดยวัตถุประสงค์ของเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาการถูกขับไล่หรือที่ดินและหาข้อยุติของการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างผู้ครอบครองกรรมสิทธิ์กับผู้ใช้ประโยชน์ในที่ดินจริง โดยมีหน่วยงานที่ช่วยสนับสนุนชุมชนในการเจรจาและข้อมูลที่เป็นประโยชน์ โดยวิธีการเจรจาต่อรองของชุมชนมีหลายรูปแบบ ทั้งการเดินขบวน การยื่นหนังสือชี้แจงข้อเรียกร้อง และประชุมเจรจากับทนาย เพื่อนำไปสู่ข้อตกลงการซื้อขายที่ดินหรือการทำสัญญาเช่าที่ดินที่เป็นธรรม

ตัวอย่างกระบวนการเจรจาต่อรองระหว่างชุมชนเพชรคลองจั่นต่อหน่วยงานท้องถิ่น โดยใช้วิธีการยื่นข้อเสนอขออยู่อาศัยในพื้นที่เดิม โดยมีเงื่อนไขต่อรองเรื่องการดูแลรักษาชุมชนและสิ่งแวดล้อมคลอง และลดสาเหตุการเกิดน้ำท่วมซึ่งมาจากการปลูกสร้างบ้านกีดขวางทางไหลของชุมชน โดยชุมชนจะเป็นผู้ดำเนินการปรับปรุงเอง ทำให้ชุมชนได้สิทธิในอยู่อาศัยและช่วยแบ่งเบาภาระของหน่วยงานท้องถิ่นในดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมริมคลอง

3) การออมทรัพย์และจัดตั้งสหกรณ์

การรวมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนเป็นการสร้างระเบียบวินัยทางการเงินของคนในชุมชน และสร้างหลักประกันให้กับพอช.ที่จะพิจารณาสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัยให้กับชุมชน และยังเป็นการฝึกชุมชนในการบริหารจัดการงบประมาณ การทำบัญชี รวมถึงการมีวินัยและตรงต่อเวลาในการส่งเงินออม กลุ่มออมทรัพย์สามารถยกสถานะโดยการจดทะเบียนเป็นสหกรณ์ออมทรัพย์ของชุมชน ทั้งนี้วัตถุประสงค์การออมทรัพย์เริ่มต้นจากการออมเพื่อที่อยู่อาศัย แล้วจึงออมเพื่อสวัสดิการชุมชน ซึ่งประโยชน์จากการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ทำให้ชุมชนได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล สามารถบริหารจัดการด้วยชุมชนเอง และสามารถนำผลกำไรของสหกรณ์มาเป็นงบประมาณของส่วนรวมและใช้เป็นเงินทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษาและการประกอบอาชีพของคนในชุมชนหรือเป็นสวัสดิการเมื่อยามเจ็บป่วย

กระบวนการออมทรัพย์ของชุมชนคลองล้านนุและชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ซึ่งได้มีการจดทะเบียนเป็นสหกรณ์เคหสถานและได้รับสินเชื่อที่อยู่อาศัยจากพอช. ภายหลังจากชุมชนได้รับสินเชื่อในการพัฒนาที่อยู่อาศัยแล้วชุมชนได้หยุดการออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยและนำเงินมาผ่อนส่งค่างวดที่อยู่อาศัยแก่สหกรณ์แทน แต่ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ยังคงมีการออมทรัพย์ในด้านอื่น เช่น กลุ่มออมทรัพย์ของแม่บ้าน การออมเงินของกลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ชุมชนคลองล้านนุมีการกู้สินเชื่อจากพอช.รวม 3 งวด ได้แก่ กู้เพื่อซื้อที่ดิน สร้างที่อยู่อาศัยและต่อเติมที่อยู่อาศัย ทำให้ชุมชนมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นเป็น 3 เท่า ทั้งนี้ก่อนที่จะเสนอสินเชื่อชุมชนจะต้องมีการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นถึงความสามารถในการผ่อนจ่ายของสมาชิก แต่จากการสำรวจ พบว่า สมาชิกชุมชนกว่าร้อยละ 50 ขาดส่งค่างวดต่อสหกรณ์เป็นเวลาร่วม 10 เดือน ทำให้กรรมการสหกรณ์ต้องดำเนินการประณอมหนี้กับทางพอช. ซึ่งปัจจุบันการขาดส่งค่างวดสินเชื่อยังคงเป็นปัญหาใหญ่ของชุมชนคลองล้านนุ

4) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ

การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบภายในชุมชน เพื่อให้มีการกระจายบทบาทและภาระการทำงาน ช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เกิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และทำให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยการแบ่งหน้าที่ขึ้นอยู่กับความถนัดและความสมัครใจ โดยผู้มีตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบในชุมชนมาจากการเลือกตั้ง ลงความเห็นในชุมชน และอาจมาจากการแต่งตั้งของหน่วยงาน เช่น สำนักงานเขต เทศบาล เป็นต้น ผลดีของการแบ่งหน้าที่กัน คือ ทำให้เกิดองค์ความรู้และประสบการณ์ในด้านนั้น ๆ จนสามารถเป็นที่ปรึกษาให้กับชุมชนอื่น ๆ ได้ ในแง่ของการแบ่งหน้าที่ของเครือข่าย ตัวแทนจากชุมชนต้นแบบที่มีความถนัดด้านนั้น ๆ ก็จะได้รับ ความไว้วางใจให้ทำหน้าที่และมีบทบาทนั้นในระดับเครือข่าย

การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบของชุมชนในการพัฒนาที่อยู่อาศัยจะแบ่งหน้าที่ออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ อาทิ ฝ่ายบัญชีและการเงิน ฝ่ายก่อสร้าง ฝ่ายตรวจสอบ ฝ่ายตรวจรับงาน ซึ่งแต่ละฝ่ายจะร่วมกันดำเนินงานพัฒนาที่อยู่อาศัย ภายหลังจากก่อสร้างเสร็จสิ้นภาระหน้าที่ของแต่ละฝ่ายจึงเปลี่ยนไป การแบ่งหน้าที่ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยของทั้ง 3 ชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน โดยแบ่งเป็นตำแหน่งต่าง ๆ อาทิ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก ทะเบียน ปฏิคมและประชาสัมพันธ์ เป็นต้น ซึ่งจะมีการผลัดเปลี่ยนผู้ที่รับตำแหน่งหน้าที่ไปตามวาระ โดยจะมีการประชุมในชุมชนเพื่อเลือกตั้งผู้มาดำรงตำแหน่งทุก 2 ปี

5) ขั้นตอนการเรียนรู้

กระบวนการพัฒนาชุมชนคนจนเมืองตามแนวคิดการพัฒนาบนพื้นฐานของชุมชน (community base development) จะต้องอาศัยการเรียนรู้ (learning) แล้วจึงนำมาฝึกปฏิบัติ จึงจะสามารถพึ่งตนเองได้ การเรียนรู้เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันและศักยภาพให้กับชุมชนก่อให้เกิดทุนทางสังคม (social capital) ได้แก่ ทุนทางปัญญา องค์ความรู้และประสบการณ์ ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนและถ่ายทอดให้กับชุมชนอื่น ๆ ในฐานะพี่เลี้ยง การเรียนรู้ของชุมชนสามารถทำไปพร้อมการปฏิบัติหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ลองผิด ลองถูก” ซึ่งการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง (learning by doing) ก่อให้เกิดบทเรียน (lesson learn) ที่เป็นทุนสำคัญในการพัฒนาชุมชนต่อไป วิธีการที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เช่น การฟังบรรยาย การไปศึกษาดูงาน การฝึกปฏิบัติ เป็นต้น

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อนที่จะเริ่มดำเนินการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยเรียนรู้จากการไปศึกษาดูงานกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนอื่น ๆ การได้รับคำแนะนำจากพี่เลี้ยงซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่พอช. หรือผู้มีประสบการณ์ในชุมชนอื่น ๆ แล้วนำมาฝึกปฏิบัติ โดยในช่วงเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนมีกิจกรรมการเรียนรู้ทุกเดือน หลังการพัฒนาที่อยู่อาศัยเสร็จสิ้น พบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ด้วยการไปศึกษาดูงานของสมาชิกชุมชนลดลงกว่าร้อยละ 40 และเปลี่ยนบทบาทจากชุมชนที่ได้รับคำแนะนำจากพี่เลี้ยงมาเป็นพี่เลี้ยงให้กับชุมชนอื่น ๆ แทน

6) กระบวนการวางแผนและวางผังชุมชน

การวางแผนพัฒนาชุมชนถือเป็นเข็มทิศที่จะนำชุมชนไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกัน โดยการวางแผนของชุมชนมีที่มาจากการประชุมร่วมกันในชุมชน โดยส่วนใหญ่การวางแผนของชุมชนมักเกิดขึ้นเมื่อมองเห็นปัญหา เมื่อชุมชนประสบปัญหาถูกไล่อิจจึงได้เริ่มวางแผนพัฒนา แต่ชุมชนไม่ได้วางแผนป้องกันไว้ล่วงหน้าเพราะปัญหายังไม่เกิดขึ้นทำให้ไม่เกิดการรวมกลุ่มกันวางแผน ดังนั้นแผนชุมชนจึงเป็นแผนสำหรับการแก้ไขปัญหามากกว่าการป้องกันและเตรียมความพร้อม โดยลักษณะแผนของชุมชนมีทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร อาจเป็นเพียงความเข้าใจตรงกันและแบ่งหน้าที่ตามแผน หรือเป็นแผ่นชาร์ทหน้าเสนอ

ตัวอย่างแผนหรือโครงการพัฒนาของชุมชน โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นแผนพัฒนาด้านกายภาพ เช่น แผนพัฒนาที่อยู่อาศัย แผนพัฒนาสิ่งแวดล้อม แผนการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชน ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยได้มีโครงการพัฒนาอื่น ๆ เช่น แผนด้านความปลอดภัย การป้องกันอัคคีภัย แผนการพัฒนาบุคลากร แผนการสร้างสวัสดิการและการศึกษา เป็นต้น

การวางผังชุมชนสำหรับการอยู่อาศัยร่วมกันในอนาคต โดยมีสถาปนิกชุมชนเข้ามาแนะนำวิธีการวางผังให้กับชุมชนโดยการประชุมร่วมกันเพื่อให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดผัง โดยการวางผังชุมชนต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายส่วน ทั้งการกำหนดขนาดแปลงที่ดินของแต่ละครัวเรือน ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการจ่ายและความต้องการของแต่ละครัวเรือน การกำหนดจำนวนแปลงที่ดินของชุมชนให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสในการได้รับสิทธิในการอยู่อาศัย โดยจัดให้ครอบครัวละหนึ่งแปลง หรือครอบครัวขยายสองแปลงติดกัน เป็นต้น การกำหนดตำแหน่งและขนาดของพื้นที่ส่วนกลาง เพื่อให้ทุกครัวเรือนสามารถเข้าใช้ได้สะดวกและสามารถรองรับจำนวนคนในชุมชนได้เพียงพอ การออกแบบการเข้าถึงพื้นที่โดยทุกบ้านจะต้องมีทางออกสู่

ถนนในชุมชนอย่างเหมาะสม นอกเหนือจากปัจจัยทางด้านกายภาพแล้ว การอยู่อาศัยร่วมกันในระยะยาวต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ของคนที่จะอยู่ร่วมกันเป็นหลัก โดยการกำหนดพื้นที่ที่ให้คนในชุมชนได้ใช้ร่วมกัน สร้างพื้นที่ที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันในชุมชน เป็นต้น

ตารางที่ 4.7

เปรียบเทียบแผนดำเนินโครงการก่อนและหลังการพัฒนาที่อยู่อาศัย

ก่อนการพัฒนาที่อยู่อาศัย	หลังการพัฒนาที่อยู่อาศัย
การปรับปรุงและก่อสร้างที่อยู่อาศัย	การตั้งกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน
การสร้างถนนและทางเดินเท้า	การรวมกลุ่มเยาวชน
การขุดลอกคลองและรักษาสิ่งแวดล้อม	การดูแลผู้สูงอายุ
การเก็บขยะ ปลูกต้นไม้	การซ่อมป้องกันเหตุอัคคีภัย

หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษาเมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2551

7) ขั้นตอนการก่อสร้างและปรับปรุงชุมชน

การพัฒนาปรับปรุงและการก่อสร้างที่อยู่อาศัยเป็นการจัดการเชิงพื้นที่ (space management) ซึ่งสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น การซื้อที่ดิน (land purchase) การเช่า (land rent) การปรับปรุงสภาพให้ดีขึ้น (slum upgrading) การแบ่งขายบางส่วนโดยการแบ่งปันที่ดิน (land sharing) การปรับผัง (reblocking) การก่อสร้างใหม่ (reconstruction) และในกรณีที่เจรจาไม่สำเร็จก็จะมีการย้ายชุมชนไปอยู่ที่ใหม่ (relocation) เพื่อสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยต่อไป

การร่วมลงมือปรับปรุงหรือก่อสร้างเป็นการแสดงออกถึงความร่วมมือ ร่วมใจของคนในชุมชน และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากขั้นตอนนี้ชุมชนจะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติเอง จึงทำให้เกิดการช่วยเหลือ แบ่งปันกัน ทั้งในแง่การร่วมมือกันทำงาน การเสียสละความรักใคร่สามัคคี เช่น การลงแขกสร้างบ้าน การทำผ้าป่าที่อยู่อาศัย เป็นต้น ทำให้สามารถพัฒนาชุมชนให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น มีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ทัศนียภาพสวยงาม มีความภาคภูมิใจ ซึ่งความสำเร็จของขั้นตอนนี้เป็นจุดที่ใช้วัดความสำเร็จของชุมชนนำร่องในการพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยภาคประชาสังคม ภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยแล้วการจัดการพื้นที่ในชุมชนจะเป็นเรื่องของการดูแลรักษาและการปรับปรุง โดยชุมชนเพชรคลองจั่นมีการร่วมกันขุดลอกคลองทุกหนึ่งเดือน ส่วนชุมชนคลองลำปูนและชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ยังไม่มีโครงการในการพัฒนาพื้นที่

4.2.2 โครงการพัฒนาชุมชนภายหลังจากการอยู่อาศัยร่วมกัน

หลังจากสร้างที่อยู่อาศัยเสร็จและเริ่มเข้าอยู่อาศัยแล้ว ได้แบ่งประเภทกิจกรรมที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เช่น การศึกษาดูงาน การร่วมประชุม การร่วมกันดูแลรักษา สภาพแวดล้อมของชุมชน การจัดกิจกรรมงานประเพณีต่าง ๆ การแจ้งข้อมูลข่าวสาร การเป็นพี่เลี้ยงและการเป็นศูนย์การเรียนรู้ เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนและพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การทำกิจกรรมและการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

กิจกรรมเป็นสิ่งที่สานความสัมพันธ์และความร่วมมือของชุมชนไว้ได้มากที่สุด ประเภทของกิจกรรมของชุมชน เช่น งานประเพณี งานเทศกาล อาทิ เช่น งานปีใหม่และวันเด็ก งานวันแม่ วันพ่อ งานลอยกระทง กิจกรรมของเยาวชนและกิจกรรมการพัฒนา อาทิ การชุดคลองคู คลอง การเก็บขยะ การศึกษาดูงาน การจัดประชุม เป็นต้น ความถี่ของการจัดกิจกรรม จำนวนผู้ร่วมกิจกรรม สามารถวัดระดับความร่วมมือและความสัมพันธ์ชุมชนที่มากหรือน้อย ซึ่งบ่งบอกได้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน ผลจากการสำรวจ การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของสมาชิกชุมชน ในกิจกรรมประเภทต่าง ๆ ดังที่เสนอในตารางที่ 4.8

ตารางที่ 4.8

เปรียบเทียบการร่วมกิจกรรมของสมาชิกชุมชนในปี พ.ศ. 2540 และ ปี พ.ศ. 2551

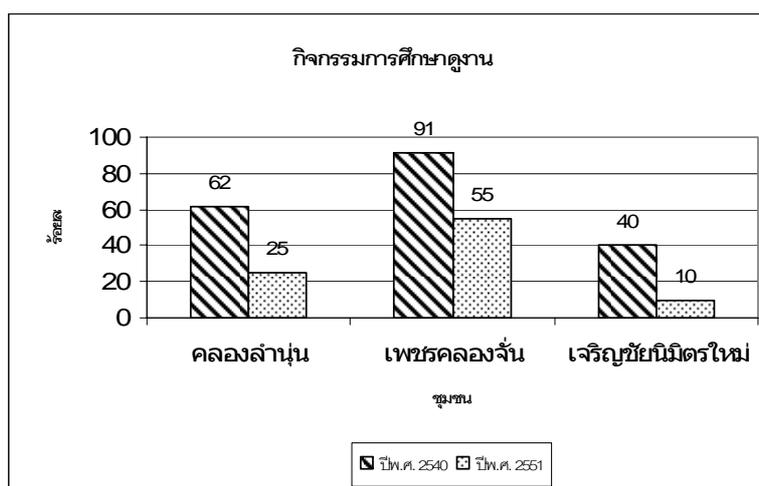
กิจกรรม	คลองลำนูน		เพชรคลองจั่น		เจริญชัยนิมิตรใหม่	
	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551
ศึกษาดูงาน	62%	25%	91%	55%	40%	10%
การร่วมประชุม	87%	87%	91%	82%	80%	90%
ร่วมพัฒนาสิ่งแวดล้อม	38%	38%	73%	73%	50%	40%
ร่วมงานเทศกาล งานประเพณี	100%	100%	100%	100%	100%	100%

หมายเหตุ : การสำรวจความคิดเห็นในกลุ่มตัวอย่าง (n=30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

(1) กิจกรรมการการศึกษาดูงาน - การศึกษาดูงานเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ปี พ.ศ. 2551 สมาชิกมีส่วนร่วมในการไปศึกษาดูงานลดลงจากปี พ.ศ.2540 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มกระบวนการพัฒนา เมื่อเปรียบเทียบ 3 ชุมชน พบว่า ชุมชนคลองลำนุ่นมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานลดลงร้อยละ 37 ชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานลดลงร้อยละ 36 และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานลดลงร้อยละ 30 ตามลำดับ โดยสถานที่ที่ชุมชนได้ไปศึกษาดูงาน เช่นที่อยู่อาศัยในแพลตฟอร์มของการเคหะ ชุมชนแออัดในภาคต่าง ๆ ที่พัฒนาตามแนวทางของโครงการบ้านมั่นคง และมีสมาชิกบางคนได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานที่ต่างประเทศ อาทิ อินเดีย บังกลาเทศ โดยการสนับสนุนจากพอช.เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์

ภาพที่ 4.24

เปรียบเทียบการร่วมกิจกรรมการศึกษาดูงานของชุมชนในปี พ.ศ. 2540 และ ปี พ.ศ. 2551

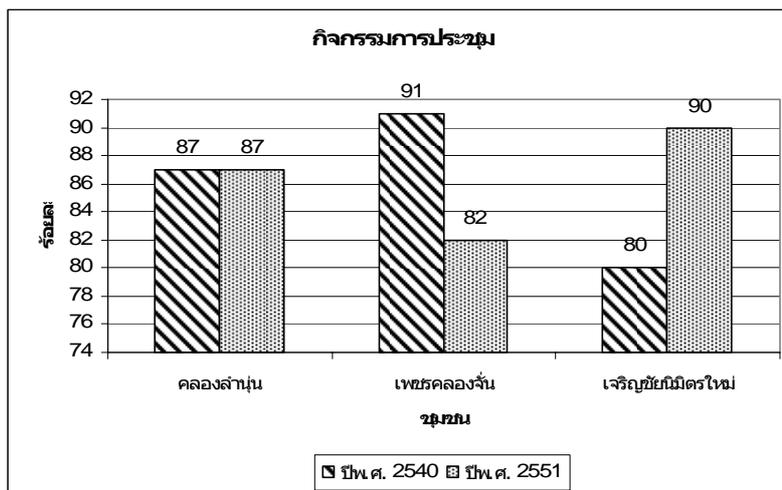
หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษาเมื่อเดือนมกราคมปี พ.ศ. 2551

(2) การร่วมประชุม - เมื่อเปรียบเทียบผลการศึกษาร่วมประชุมของสมาชิกชุมชน ทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ชุมชนคลองลำนุ่นมีส่วนร่วมในการประชุมสม่ำเสมอ ชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในการประชุมลดลงร้อยละ 9 และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในการประชุมเพิ่มขึ้นร้อยละ 10 โดยรายละเอียดของการประชุม คือ การชี้แจงข่าวสาร ความก้าวหน้าของการดำเนินงาน การทำความเข้าใจของคนในชุมชน การขอมติและการแสดงความคิดเห็นของคนในชุมชน เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าภายหลังจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยแล้วทั้ง 3 ชุมชนยังมีส่วนร่วมในการ

ประชุมค่อนข้างมาก โดยชุมชนยังคงมีการจัดประชุมอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่มีความถี่ลดลงไปตามปริมาณงานที่ลดลง

ภาพที่ 4.25

เปรียบเทียบการร่วมประชุมของสมาชิกชุมชนในปี พ.ศ. 2540 และ ปี พ.ศ. 2551

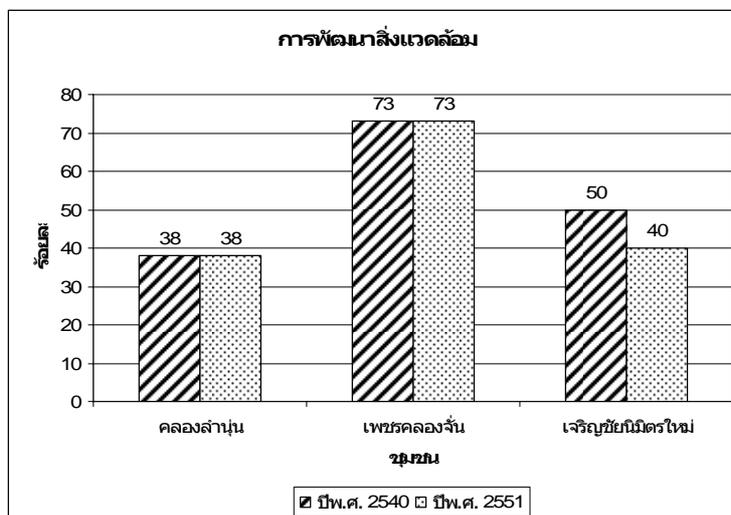

หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษาเมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2551

(3) การพัฒนาสิ่งแวดล้อม - เมื่อเปรียบเทียบผลการศึกษาร่วมกิจกรรมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของสมาชิกชุมชนทั้ง 3 ชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนคลองสำนวนและชุมชนเพชรคลองจั่นร่วมกิจกรรมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอ ส่วนสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ร่วมกิจกรรมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมลดลงร้อยละ 10 ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนการร่วมกิจกรรมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของทั้ง 3 ชุมชนแล้ว พบว่า ชุมชนคลองสำนวนมีสัดส่วนน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 38 ส่วนชุมชนเพชรคลองจั่นมีสัดส่วนมากที่สุดร้อยละ 73 ส่วนชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีสัดส่วนระดับกลาง ทั้งนี้เป็นเพราะชุมชนเพชรคลองจั่นมีพันธสัญญากับหน่วยงานท้องถิ่นในการช่วยดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและการขุดลอกคูคลอง ตัวอย่างกิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การดูแลรักษาความสะอาดของน้ำคลองด้วยการบำบัดทางชีวภาพ การขุดลอกคูคลอง การเก็บขยะและการจัดตั้งโครงการธนาคารขยะของการเยาวชน การร่วมกันปลูกต้นไม้บริเวณหน้าบ้าน เป็นต้น

ภาพที่ 4.26

เปรียบเทียบกิจกรรมพัฒนาสิ่งแวดล้อมของสมาชิกชุมชนในปี พ.ศ. 2540 และ ปี พ.ศ. 2551

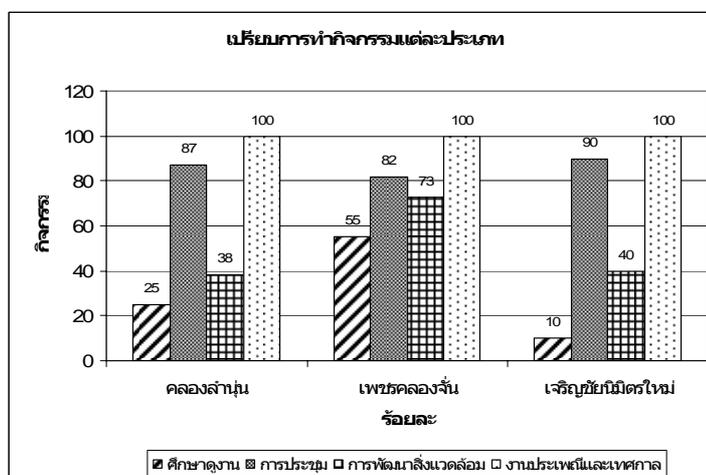

หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษาเมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2551

(4) กิจกรรมงานประเพณีและเทศกาล – ผลการศึกษา พบว่า กิจกรรมประเภทงานเทศกาล งานประเพณี เป็นกิจกรรมที่คนในชุมชนนำร่องทั้ง 3 ชุมชน มีส่วนร่วมมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมประเภทอื่น ๆ โดยกิจกรรมดังกล่าวจะจัดขึ้นเฉลี่ยปีละ 4-5 ครั้ง เช่น งานปีใหม่และวันเด็ก งานวันแม่ งานวันพ่อ งานวันลอยกระทง การทำบุญประจำปี เป็นต้น

ภาพที่ 4.27

เปรียบเทียบการทำกิจกรรมแต่ละประเภทใน ปี พ.ศ. 2551

หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษาเมื่อเดือนมกราคม ปีพ.ศ. 2551

การทำกิจกรรมประเภทต่าง ๆ ทั้งการศึกษาดูงาน การประชุม การพัฒนาสิ่งแวดล้อม และการจัดงานประเพณี ทำให้คนในชุมชนเกิดการมีปฏิสัมพันธ์กัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งจากการศึกษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทั้ง 3 ชุมชน พบว่า การรวมกลุ่มกันในกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยทำให้คนในชุมชนรักใคร่สามัคคีกัน ภายหลังจากเข้าอยู่อาศัยร่วมกันได้มีการสานต่อให้เกิดความสัมพันธ์ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน แม้ว่าคนในชุมชนจะมาจากภูมิภาคที่แตกต่างกัน แต่สิ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ คือ วัฒนธรรมท้องถิ่นของคนในชุมชน อาทิ การมีวิถีชีวิตแบบคนชนบท มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน มีการทำอาหารมาแบ่งกันรับประทาน ซึ่งถือเป็นกิจกรรมหนึ่งของชุมชนที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์

จากการสำรวจ 3 ชุมชนนำร่องสามารถจำแนกลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนออกเป็น 4 ระดับ (1) ความสัมพันธ์ที่รักใคร่กันแบบพี่น้อง/เครือญาติ (2) ความสัมพันธ์กันแบบเพื่อนร่วมชุมชน ที่รู้จักชื่อ รู้จักบ้าน ทักทายเมื่อเจอกัน (3) ความสัมพันธ์แค่ทักทายแต่ไม่สนิทสนมคุ้นเคย และ (4) ไม่มีความสัมพันธ์กัน

ตารางที่ 4.9

ความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน

ความสัมพันธ์	คลองลำนูน		เพชรคลองจั่น		เจริญชัยนิมิตรใหม่	
	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551
ไม่รู้จักใคร	87%	-	20%	-	40%	-
รู้จักกันหมด	13%	87%	80%	90%	60%	90%
รู้จัก 5-10 หลัง	-	13%	-	10%	-	10%

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n=30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

จากการสำรวจชุมชนคลองลำนูน พบว่า ก่อนการพัฒนาชุมชนในปี พ.ศ. 2540 สมาชิกชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 87 ไม่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน แต่เมื่อมีการพัฒนาชุมชนและรวมกลุ่มจึงมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันตั้งแต่นั้นมา ปัจจุบันปี พ.ศ. 2551 ผู้อยู่อาศัยทุกคนรู้จักกันหมด มีเพียงบางส่วนที่ปัจจุบันรู้จักคุ้นเคยประมาณ 5-10 หลัง คิดเป็นสมาชิกชุมชนร้อยละ 13 ซึ่งสมาชิกส่วนนี้เป็นสมาชิกที่เข้ามาอยู่ใหม่และครอบครัวใหม่ ในขณะที่การสำรวจความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพชรคลองจั่น พบว่า ก่อนปี พ.ศ. 2540 คนในชุมชนมีความรู้จักคุ้นเคยกันอยู่ก่อนแล้ว ร้อยละ 80 และอีกส่วนหนึ่งร้อยละ 20 ที่ไม่มีความสัมพันธ์กันมาก่อนเนื่องจากชุมชนเพชรคลอง

จันมีผู้อยู่อาศัยที่อพยพมาจากหลายภูมิภาค แต่หลังจากเริ่มกระบวนการพัฒนาชุมชนจึงมีความ สนิมสนมคุ้นเคยกันตั้งแต่นั้นมา ปัจจุบันปี พ.ศ. 2551 ผู้อยู่อาศัยทุกคนรู้จักคุ้นเคยกันร้อยละ 90 และมีเพียงบางส่วนที่ปัจจุบันรู้จักคุ้นเคยประมาณ 5-10 หลัง คิดเป็นสมาชิกชุมชนร้อยละ 10 ซึ่ง สมาชิกส่วนนี้เป็นสมาชิกที่เข้ามาอยู่ใหม่

ผลจากการสำรวจชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ พบว่า ก่อนปี พ.ศ. 2540 คนในชุมชนมี ความรู้จักคุ้นเคยกันอยู่ก่อนแล้วร้อยละ 60 และอีกส่วนหนึ่งร้อยละ 40 ที่ไม่มีความสัมพันธ์กันมา ก่อนเนื่องจากขั้นตอนการจัดสิทธิ์ในที่ดินให้ผู้อยู่อาศัยในกระบวนการพัฒนาของชุมชนเจริญชัย นิมิตรใหม่มีการเอื้อเพื่อให้บุคคลภายนอกชุมชนมีส่วนในการรับพิจารณาสีสิทธิ์ด้วย ทำให้ผู้อยู่ อาศัยในชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ มีทั้งผู้อยู่อาศัยเดิมและผู้อยู่อาศัยใหม่ ปัจจุบันปี พ.ศ. 2551 ผู้ อยู่อาศัยทุกคนรู้จักคุ้นเคยกันร้อยละ 90 และมีเพียงบางส่วนที่ปัจจุบันรู้จักคุ้นเคยประมาณ 5-10 หลัง คิดเป็นสมาชิกชุมชนร้อยละ 10 ซึ่งสมาชิกส่วนนี้เป็นสมาชิกที่ทยอยเข้ามาอยู่ใหม่

ดังนั้นการทำกิจกรรมร่วมกันและการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงเป็นหนึ่งใน กระบวนการดำเนินงานภายหลังจากการเข้าอยู่อาศัยร่วมกันเป็นชุมชน เพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง และพัฒนาอย่างยั่งยืน

2) การแจ้งข้อมูลข่าวสาร

การรับรู้ข้อมูลข่าวสารมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนา ชุมชนซึ่งจะต้องมีการชี้แจงต่อสมาชิกอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้คนในชุมชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็น ประโยชน์และเกิดการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยประเภทของข้อมูลข่าวสารของชุมชนมี ทั้งข้อมูลภายในชุมชนและข้อมูลจากภายนอกชุมชน เช่น ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของชุมชน สถานการณ์ปัจจุบัน ข้อมูลความรู้ และการนัดหมาย เป็นต้น โดยคนในชุมชนจะต้องมีการรับรู้ที่ เท่าเทียมกัน จากการสำรวจชุมชนกรณีศึกษา พบว่า วิธีการที่ชุมชนใช้ในการแจ้งข่าวสาร ดังนี้

(1) วิธีการประกาศกระจายเสียง โดยผู้นำหรือแกนนำจะเป็นผู้ประกาศ ซึ่งข้อมูลที่ ประกาศจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการนัดหมาย การนัดประชุม การประชาสัมพันธ์ และขอความร่วมมือ เช่น ในวันนี้จะมีกลุ่มนักศึกษามาศึกษาดูงานที่ศูนย์ประชุมหากสมาชิกคนใดมีเวลาว่างให้มาร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วย เป็นต้น เมื่อสมาชิกได้ยินเสียงประกาศก็จะมารวมกลุ่มกันที่ศูนย์ประชุม เพื่อต้อนรับผู้มาศึกษาดูงานและเล่าประสบการณ์ในการพัฒนาให้กับนักศึกษาฟัง ทั้งนี้การตอบรับ ของวิธีการประกาศค่อนข้างจะมีประสิทธิภาพน้อยกว่าวิธีอื่น ๆ เนื่องจากเป็นการสื่อสารทางเดียว

ทำให้ไม่เกิดการแลกเปลี่ยนหรือโต้ตอบ และในกรณีที่สมาชิกไม่อยู่บ้านก็จะทำให้ไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร และอาจส่งผลให้คนในชุมชนพูดคุยกันน้อย

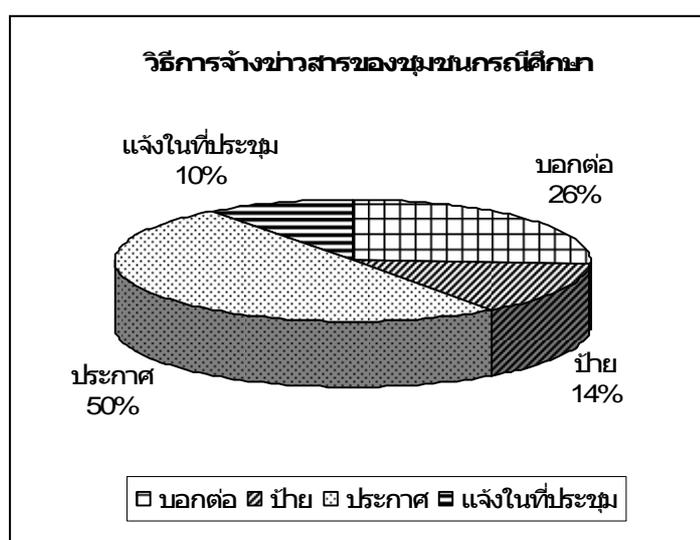
(2) วิธีการบอกต่อ เป็นวิธีการที่ผู้นำหรือแกนนำเป็นผู้เดินบอกตามบ้านและให้สมาชิกบอกต่อกันเป็นทอด ๆ ซึ่งทำให้เกิดการพูดคุยมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน แต่อาจทำให้ประสิทธิภาพในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารไม่ทั่วถึงและเท่าเทียม เนื่องจากมีสังสารหลายคนทำให้ข้อมูลอาจคลาดเคลื่อน

(3) การปิดป้ายประกาศ เป็นวิธีการประกาศที่ชี้แจงรายละเอียดมากกว่าการประกาศเสียง โดยชุมชนจะมีศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนหรือมีกระดานข่าวในจุดต่าง ๆ ของชุมชนให้คนในชุมชนที่เดินผ่านได้อ่าน ซึ่งนับเป็นการสื่อสารทางเดียว สมาชิกชุมชนที่ไม่ได้เห็นป้ายประกาศหรืออ่านหนังสือไม่ออกก็จะไม่ทราบข่าวสาร และเมื่อทราบแล้วก็ไม่เกิดการแลกเปลี่ยน สอบถามหรือโต้ตอบกันระหว่างผู้รับสารกับผู้ปิดป้ายประกาศ

(4) การแจ้งในที่ประชุม เป็นวิธีการสื่อสารสองทาง โดยการนัดหมายให้คนในชุมชนมารวมกันในที่ใดที่หนึ่งเพื่อชี้แจงข้อมูล ขอความคิดเห็น ลงมติ รวมไปถึงการแบ่งหน้าที่ในการทำงาน ทั้งนี้การประชุมไม่สามารถทำได้บ่อยครั้งเมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการอื่น ๆ เพราะสมาชิกชุมชนไม่สามารถมีเวลาว่างที่ตรงกันได้บ่อยนักจึงมีน้อยครั้งที่ผู้ร่วมประชุมจะมาครบทุกครั้ง

ภาพที่ 4.28

วิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนกรณีศึกษา

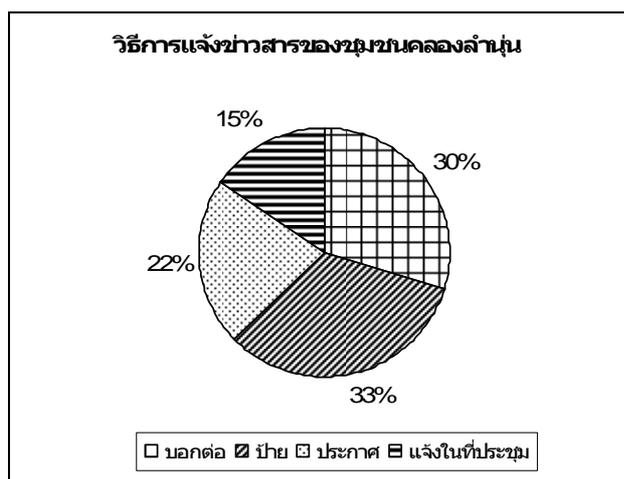

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n=50) เมื่อเดือนมกราคม 2551

จากภาพที่ 4.28 เสนอสัดส่วนของวิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน พบว่า วิธีการที่ใช้มากที่สุด คือ วิธีการประกาศเสียง เฉลี่ยร้อยละ 50 รองลงมา คือ การบอกต่อ เฉลี่ยร้อยละ 26 การปิดป้ายประกาศ เฉลี่ยร้อยละ 14 และการแจ้งในที่ประชุม เฉลี่ยร้อยละ 10 ตามลำดับ ผลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน ใช้วิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารทางเดียว (one way communication) มากถึงเฉลี่ยร้อยละ 90 และใช้วิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารสองทาง (two way communication) เพียงเฉลี่ยร้อยละ 10 ซึ่งอาจส่งต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของคนในชุมชน

ภาพที่ 4.29

วิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนคลองลำนูน

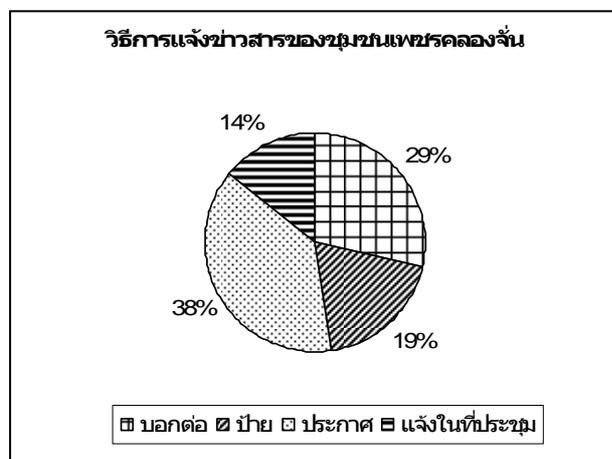

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n=16) เมื่อเดือนมกราคม 2551

จากภาพที่ 4.29 เสนอสัดส่วนของวิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนคลองลำนูน พบว่า มีการแจ้งข้อมูลข่าวสารด้วยวิธีการปิดป้ายมากที่สุดร้อยละ 33 รองลงมาคือการบอกต่อร้อยละ 30 การประกาศกระจายเสียง ร้อยละ 22 และการแจ้งในที่ประชุมร้อยละ 15 ตามลำดับ ซึ่งเป็นวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารทางเดียวมากถึงร้อยละ 85 และใช้วิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารสองทางเพียงร้อยละ 15 เช่นเดียวกันกับชุมชนเพชรคลองจั่น โดยพบว่า มีการแจ้งข้อมูลข่าวสารด้วยวิธีการประกาศกระจายเสียงมากที่สุดร้อยละ 38 รองลงมา คือ การบอกต่อร้อยละ 29 การปิดป้ายร้อยละ 19 และการแจ้งในที่ประชุมร้อยละ 14 ตามลำดับ ซึ่งเป็นวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารทางเดียวมากถึงร้อยละ 86 และใช้วิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารสองทางเพียงร้อยละ 14 ดังที่เสนอในภาพที่ 4.30

ภาพที่ 4.30

วิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนเพชรคลองจั่น

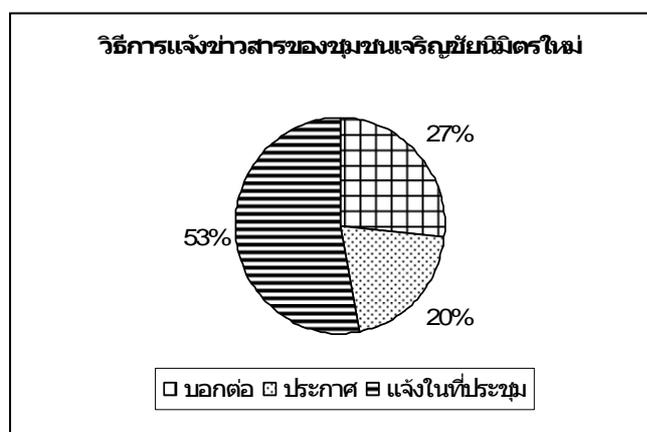

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นในกลุ่มตัวอย่าง (n=21) เมื่อเดือนมกราคม 2551

สัดส่วนของวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ตรงกันข้ามกับผลที่พบจากสองชุมชนข้างต้น กล่าวคือ ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่เป็นชุมชนเดียวที่ใช้วิธีการสื่อสารสองทางมากกว่าวิธีการสื่อสารทางเดียว โดยพบว่า มีการแจ้งข้อมูลข่าวสารด้วยวิธีการแจ้งในที่ประชุมมากที่สุดร้อยละ 53 รองลงมาคือการบอกต่อร้อยละ 27 และการประกาศกระจายเสียงร้อยละ 20 ตามลำดับ ซึ่งเป็นวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารสองทางร้อยละ 53 และวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นการสื่อสารทางเดียวร้อยละ 47 ดังที่เสนอในภาพที่ 4.31

ภาพที่ 4.31

วิธีการแจ้งข่าวสารของชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นในกลุ่มตัวอย่าง (n=13) เมื่อเดือนมกราคม 2551

เมื่อเปรียบเทียบวิธีการแจ้งข่าวสารของแต่ละชุมชน พบว่า ทั้ง 3 ชุมชนใช้วิธีการดังกล่าวในสัดส่วนที่แตกต่างกันไป แต่ประเด็นที่พบ คือ ทั้ง 3 ชุมชนเน้นวิธีการแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็น การสื่อสารทางเดียวมากเกินไปทำให้คนในชุมชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้ไม่ทั่วถึง เนื่องจากไม่มีการแลกเปลี่ยนและโต้ตอบซึ่งกันและกันระหว่างผู้รับสารกับผู้ส่งสาร และอาจส่งผลกระทบต่อ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ประโยชน์ของการแจ้งข่าวสาร คือ เป็นการกระตุ้นสมาชิกให้เกิดการรับรู้เพื่อนำไปสู่ ความร่วมมือปฏิบัติงาน เป็นการแสดงความโปร่งใสและเปิดรับการแสดงความคิดเห็นของสมาชิก เป็นการรักษาสีบทระกูลของสมาชิกในการเปิดเผยข้อมูลของส่วนรวม และเป็นการสร้างองค์ความรู้และ กระตุ้นสำนึกของสมาชิก ซึ่งความสม่ำเสมอในการแจ้งข่าวสารสามารถวัดได้ถึงประสิทธิภาพของ ชุมชนในแง่การดำเนินงานว่ายังคงขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องหรือไม่ และการแจ้งข้อมูลข่าวสารมี ความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยผู้วิจัยได้กล่าวถึงประเด็นนี้ในบทที่ 5 การอภิปรายผลการวิจัย ในหัวข้อการมีส่วนร่วมของชุมชนและอาสาสมัครชุมชน ซึ่งได้เสนอ แบบจำลองความสัมพันธ์ของการแจ้งข้อมูลข่าวสารกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

3) การเป็นพี่เลี้ยง

บทบาทของชุมชนกรณีศึกษาในการเป็นพี่เลี้ยง⁸ (mentor) จากการดำเนินงานใน กระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัยทำให้ชุมชนมีประสบการณ์และองค์ความรู้ในการพัฒนา สามารถ นำมาแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ ให้ได้เรียนรู้ โดยการเป็นวิทยากรบรรยาย การเล่าประสบการณ์ และบทเรียนที่ได้จากการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ชุมชนอื่น ๆ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของ ชุมชนคนจนที่ประสบปัญหาที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกัน เรียกได้ว่าเป็นการช่วยเหลือกันในแนวนอน (horizontal) คือ ระดับเครือข่ายชุมชน จากการศึกษาทั้ง 3 ชุมชนในบทบาทของการเป็นพี่เลี้ยง พบว่า ผู้ที่มีบทบาทในการเป็นพี่เลี้ยง คือ แกนนำชุมชน ส่วนสมาชิกชุมชนที่มีบทบาทการเป็น วิทยากรบรรยายหรือมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ มีส่วนน้อย ดังที่เสนอใน ตารางที่ 4.10

⁸ พี่เลี้ยง หมายถึง ผู้ที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนแก่ชุมชนและเครือข่าย เช่น ช่วยแนะนำการวางแผน ช่วย ประสานงาน ช่วยจัดระบบการดำเนินงานของชุมชน เป็นต้น (ผศ.ดร. นันทิยา หุตานุกัฏ และ รศ.ดร. ณรงค์ หุตานุกัฏ, 2546)

ตารางที่ 4.10

การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการเรียนรู้และการเป็นพี่เลี้ยง

การมีส่วนร่วม/ชุมชน	คลองลำนูน	เพชรคลองจั่น	เจริญชัยนิมิตรใหม่
การแลกเปลี่ยนเรียนรู้	13%	27%	10%
การเป็นพี่เลี้ยงบรรยาย	13%	0%	10%

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n= 30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

ตัวอย่างของบทบาทการเป็นพี่เลี้ยงของชุมชนกรณีศึกษา ได้แก่ การเปิดชุมชนให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่น ๆ ได้เข้ามาศึกษาประสบการณ์ ได้เห็นรูปธรรมของการพัฒนาที่อยู่อาศัยจากชุมชนแออัดดำเนินงานอย่างไรจึงมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง และการส่งตัวแทนของชุมชนไปเล่าประสบการณ์ในการพัฒนาและแนะนำวิธีการดำเนินงานให้กับชุมชนที่กำลังประสบปัญหาที่อยู่อาศัยในภูมิภาคต่าง ๆ บทบาทการเป็นพี่เลี้ยงช่วยให้ชุมชนได้มีการพัฒนาความรู้ของตนเอง ซึ่งการได้ถ่ายทอดความรู้ของตนให้กับผู้อื่นเป็นวิธีหนึ่งในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ให้กับตนเอง (Nonaka and Takeuchi, 2007)

4) การเป็นศูนย์แลกเปลี่ยนเรียนรู้

หลังจากมีการพัฒนาที่อยู่อาศัยจนเป็นชุมชนนาร่องแล้วได้มีการเปิดชุมชนสู่สาธารณะเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมในแง่การเรียนรู้และการเป็นพี่เลี้ยงในรูปของศูนย์การเรียนรู้ เป็นการแสดงถึงการได้รับการยอมรับในความสำเร็จของชุมชนจากสังคม และเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลาให้สอดคล้องกับการเป็นชุมชนนาร่อง ทั้งนี้บทบาทในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนนาร่อง จะต้องมีการเรียนรู้ของสมาชิกภายในชุมชนและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ แต่ผลจากการสำรวจ 3 ชุมชนนาร่อง พบว่า สมาชิกชุมชนส่วนน้อยที่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งการมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของสมาชิกชุมชนสามารถชี้วัดถึงศักยภาพของชุมชนในการเป็นต้นแบบที่ดีและชี้วัดถึงความสนใจในการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของชุมชน

4.2.3 ประโยชน์ที่ได้รับจากการพัฒนาชุมชน

ผลจากการสัมภาษณ์สมาชิกทั้ง 3 ชุมชน พบว่า สิ่งที่ได้รับจากการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง รongลงมา คือ ความผูกพันกันในชุมชน การยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับความรู้และประสบการณ์ และการได้รับการยอมรับจากสังคม ดังที่เสนอในตารางที่ 4.11

ตารางที่ 4.11

ประโยชน์ที่ได้รับจากการพัฒนาชุมชน

สิ่งที่ได้รับจากการพัฒนา	คลองลำนูน	เพชรคลองจั่น	เจริญชัยนิมิตรใหม่	เฉลี่ยร้อยละ
ได้ที่อยู่อาศัย	35%	30%	45%	37%
ได้รับการยอมรับจากสังคม	6%	9%	9%	8%
มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น	6%	35%	23%	21%
มีความผูกพันกัน	41%	17%	18%	25%
ได้รับความรู้และประสบการณ์	12%	9%	5%	9%
รวม	100%	100%	100%	100%

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n= 30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

จากตารางที่ 4.11 แสดงให้เห็นว่าสมาชิกชุมชนส่วนใหญ่เห็นว่าประโยชน์ที่ได้จากการพัฒนาชุมชน คือ ที่อยู่อาศัย ซึ่งตรงกันข้ามกับเป้าหมายของพอช.ที่สนับสนุนการพัฒนาชุมชน เพื่อให้สามารถพัฒนามากกว่าการมีที่อยู่อาศัย เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ เพื่อการพัฒนาชุมชนและเมืองที่ยั่งยืน

4.3 ปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนประกอบด้วยหลายปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาของชุมชน ให้ประสบความสำเร็จ ผู้วิจัยได้ศึกษาปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชนจากแนวคิดที่เกี่ยวข้อง และได้จัดลำดับความสำคัญของปัจจัยดังกล่าวจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม มีรายละเอียดดังนี้

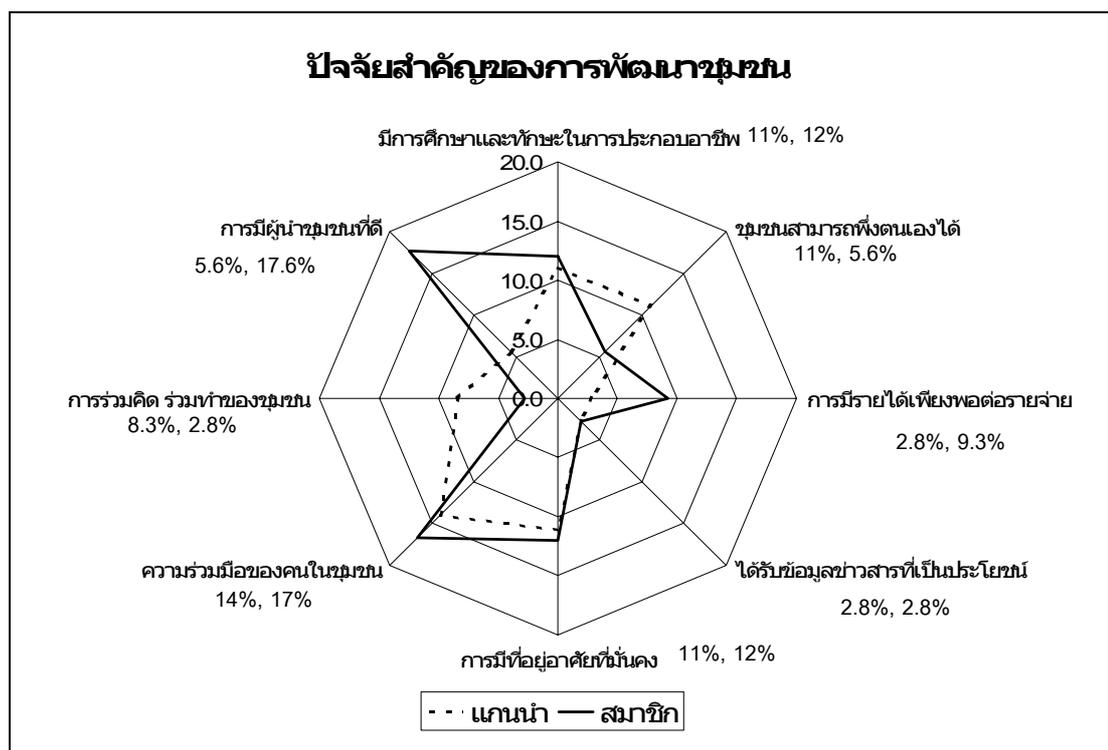
ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชุมชนและนำไปสู่ความสำเร็จนั้นมีหลายปัจจัย ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ 19 ปัจจัย (บทที่ 3) โดยให้สมาชิกและแกนนำชุมชนเลือกปัจจัยที่มีความสำคัญเป็น

ลำดับแรก ผลจากการศึกษา พบว่า สมาชิกชุมชนนาร่อง ทั้ง 3 ชุมชน มีความคิดเห็นไปในแนวทางที่สอดคล้องกัน โดยปัจจัย 5 ลำดับแรกที่สมาชิกชุมชนเห็นว่ามีค่าสำคัญ คือ (1) การมีผู้นำชุมชนที่ดี (ร้อยละ 17.6) (2) ความร่วมมือของคนในชุมชน (ร้อยละ 17) (3) การมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง (ร้อยละ 12) (4) การมีทักษะในการประกอบอาชีพ (ร้อยละ 12) (5) การมีรายได้เพียงพอต่อรายจ่าย (ร้อยละ 9.3) ตามลำดับ

ผลจากการสำรวจความคิดเห็นของแกนนำชุมชน พบว่า แกนนำชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยความร่วมมือของคนในชุมชนเป็นลำดับแรก (ร้อยละ 14) รองลงมา คือ ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (ร้อยละ 11) มีการศึกษาและทักษะในการประกอบอาชีพ (ร้อยละ 11) และการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง (ร้อยละ 11) ดังที่เสนอในภาพที่ 4.32

ภาพที่ 4.32

ปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษา

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (สมาชิก = 85, แกนนำ = 24) เมื่อเดือนมกราคม

จากภาพที่ 4.32 ความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนสอดคล้องกับแกนนำชุมชนในหลายปัจจัย โดยเฉพาะปัจจัยความร่วมมือของคนในชุมชนซึ่งทั้งสมาชิกและแกนนำชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยนี้ในลำดับแรก ๆ แสดงให้เห็นว่าปัจจัยความร่วมมือของคนในชุมชนมีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1 ปัจจัยความร่วมมือของคนในชุมชน

จากการสำรวจ 3 ชุมชนนำร่อง สามารถจำแนกการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 7 ด้าน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย การมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในการรับตำแหน่งหน้าที่ในชุมชน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการมีส่วนร่วมในการเป็นวิทยากรบรรยายหรือเป็นที่ปรึกษาให้ชุมชนอื่น ๆ ผลจากการสอบถามสมาชิกชุมชนทั้ง 3 ชุมชนเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ดังที่เสนอในตารางที่ 4.12

ตารางที่ 4.12

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

การมีส่วนร่วมในการพัฒนา	คลองลำนูน		เพชรคลองจั่น		เจริญชัยนิมิตรใหม่	
	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551	ปี 2540	ปี 2551
ร่วมพัฒนาที่อยู่อาศัย	75%	62%	91%	82%	100%	100%
ร่วมพัฒนาสิ่งแวดล้อม	75%	62%	82%	91%	100%	100%
ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้	13%	13%	36%	27%	10%	10%
ร่วมออกความคิดเห็น	50%	50%	55%	45%	30%	40%
ร่วมรับตำแหน่ง	25%	25%	18%	9%	30%	20%
ร่วมตัดสินใจ	25%	25%	9%	0%	30%	40%
ร่วมเป็นที่ปรึกษาบรรยาย	13%	13%	0%	0%	10%	10%

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n= 30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในด้านการพัฒนาที่อยู่อาศัย พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนุ่นมีส่วนร่วมลดธงร้อยละ 13 สมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมลดธงร้อยละ 9 และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในด้านการพัฒนาที่อยู่อาศัยมีจำนวนสมาชิกเข้าร่วมมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับด้านอื่น ๆ เพราะสมาชิกของทั้ง 3 ชุมชนให้ความสำคัญกับการที่มีอยู่อาศัยเป็นเป้าหมายแรกของการพัฒนา

2) การมีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนุ่นมีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมลดธงร้อยละ 13 ส่วนสมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นเพิ่มขึ้นร้อยละ 9 และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งสภาพแวดล้อมของชุมชน คุณภาพน้ำคลองในบริเวณใกล้เคียงชุมชน สามารถชี้วัดได้ถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการร่วมกันดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนตนเอง จากการสำรวจพื้นที่ชุมชนทั้ง 3 แห่ง พบว่า บริเวณชุมชนคลองลำนุ่นมีสภาพแวดล้อมทรุดโทรมลงและคุณภาพน้ำในคลองเน่าเหม็นเป็นสีดำ ส่วนชุมชนเพชรคลองจั่น พบว่า บริเวณคลองมีขยะแต่สมาชิกชุมชนได้ร่วมกันขุดลอกทุกเดือน และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ซึ่งมีรางน้ำอยู่หน้าชุมชนและคุณภาพน้ำเน่าเสียโดยชุมชนไม่สามารถทำอะไรได้เพราะเป็นน้ำที่มาจากแหล่งอื่น ดังเสนอในภาพที่ 4.33

ภาพที่ 4.33

สภาพน้ำคลองเน่าเสียและสภาพคลองหลังพัฒนา

สภาพคลอง
บริเวณชุมชน
เพชรคลองจั่น
ก่อนการพัฒนา

สภาพคลอง
ลำนุ่นที่ไม่ได้รับขุด
ลอกเป็นเวลานาน

สภาพคลอง
หลังการขุดคลองโดย
สมาชิกชุมชนเพชร
คลองจั่น

สภาพน้ำในคลอง
หน้าชุมชนเจริญชัย
นิมิตรใหม่ที่เน่าเสีย

หมายเหตุ: การสำรวจชุมชนกรณีศึกษา เมื่อเดือนมกราคม 2551

3) การมีส่วนร่วมในด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกปฏิบัติ เป็นต้น จากการสำรวจ พบว่า ชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 13 และชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ร้อยละ 10 มีส่วนร่วมสม่ำเสมอ ส่วนชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ลดลงร้อยละ 9 สังเกตจากตัวเลขของทั้ง 3 ชุมชน พบว่า สมาชิกส่วนน้อยที่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

4) การมีส่วนร่วมในด้านการแสดงความคิดเห็นของสมาชิกชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 50 มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างสม่ำเสมอ และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเพิ่มขึ้นร้อยละ 10 ส่วนสมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นลดลงร้อยละ 10

5) การมีส่วนร่วมในการรับตำแหน่งหน้าที่ในชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 25 มีส่วนร่วมในการรับตำแหน่งหน้าที่อย่างสม่ำเสมอ ส่วนสมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในการรับตำแหน่งหน้าที่ลดลงร้อยละ 9 และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในการรับตำแหน่งหน้าที่เพิ่มขึ้นร้อยละ 10

6) การมีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจของชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 25 มีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ส่วนสมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นมีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจของชุมชนลดลงร้อยละ 9 ซึ่งหมายถึงปัจจุบันสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชุมชนเลย และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่มีส่วนร่วมในด้านการตัดสินใจของชุมชนเพิ่มขึ้นร้อยละ 10

7) การมีส่วนร่วมในด้านการเป็นวิทยากรบรรยาย/พี่เลี้ยง พบว่า สมาชิกชุมชนคลองลำนูนร้อยละ 13 มีส่วนร่วมในด้านการเป็นวิทยากรบรรยายหรือพี่เลี้ยงอย่างสม่ำเสมอ ส่วนสมาชิกชุมชนเพชรคลองจั่นสมาชิกไม่มีส่วนร่วมในการเป็นวิทยากรบรรยาย/พี่เลี้ยงเลย และสมาชิกชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่ร้อยละ 10 มีส่วนร่วมในด้านการเป็นวิทยากรบรรยายหรือพี่เลี้ยงอย่างสม่ำเสมอ แต่เมื่อดูตัวเลขของทั้ง 3 ชุมชน พบว่า การมีส่วนร่วมในด้านการเป็นวิทยากรบรรยาย/พี่เลี้ยงเป็นด้านที่มีสมาชิกมีส่วนร่วมน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับด้านอื่น ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะสมาชิกทั้ง 3 ชุมชนยังมีองค์ความรู้และประสบการณ์ไม่เพียงพอ รวมถึงขาดความเชื่อมั่น

แม้ว่าการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในบางด้านจะลดลงไปบ้างแต่ปัจจัยการมีส่วนร่วมก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญลำดับแรก ๆ ของการพัฒนาชุมชน นอกจากปัจจัยการมีส่วนร่วมหรือความร่วมมือของคนในชุมชนแล้ว ปัจจัยอื่น ๆ ในลำดับรองลงมาก็มีความสำคัญต่อการพัฒนา

ชุมชนเช่นกัน ดังนั้นในการพัฒนาชุมชนจึงต้องพัฒนาปัจจัยดังกล่าวอย่างสอดคล้องเพื่อส่งเสริมให้การพัฒนาชุมชนมีความต่อเนื่อง นำไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน

4.4 การกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาชุมชน

การกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนแสดงให้เห็นถึงแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนว่ามีทิศทางอย่างไร ผลจากการจัดลำดับเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนของสมาชิกและแกนนำชุมชนกรณีศึกษา พบว่า เป้าหมายในการพัฒนาชุมชนที่ถูกเลือกมากที่สุด คือ เป้าหมายที่เน้นการตอบสนองความต้องการพื้นฐานมากกว่าเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนให้มีความต่อเนื่องและยั่งยืน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สมาชิกและแกนนำชุมชนในการลำดับความสำคัญเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนต้องการดำเนินงานเป็นลำดับแรก โดยให้เลือกจัดลำดับเป้าหมายดังต่อไปนี้

เป้าหมาย (ก) - การหลุดพ้นจากความยากจน การมีอาชีพและที่อยู่อาศัยที่มั่นคง เพื่อให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิต

เป้าหมาย (ข) - การมีชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่าย เพื่อสร้างพลังของชุมชน

เป้าหมาย (ค) - การมีส่วนร่วมของชุมชน ความร่วมมือของภาคีและเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน

เป้าหมาย (ง) - การมีระบบโครงสร้างการบริหารจัดการชุมชนและผู้นำชุมชนที่ดี เพื่อสานต่อการดำเนินงานของชุมชน

เป้าหมาย (จ) - การดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนและเมือง

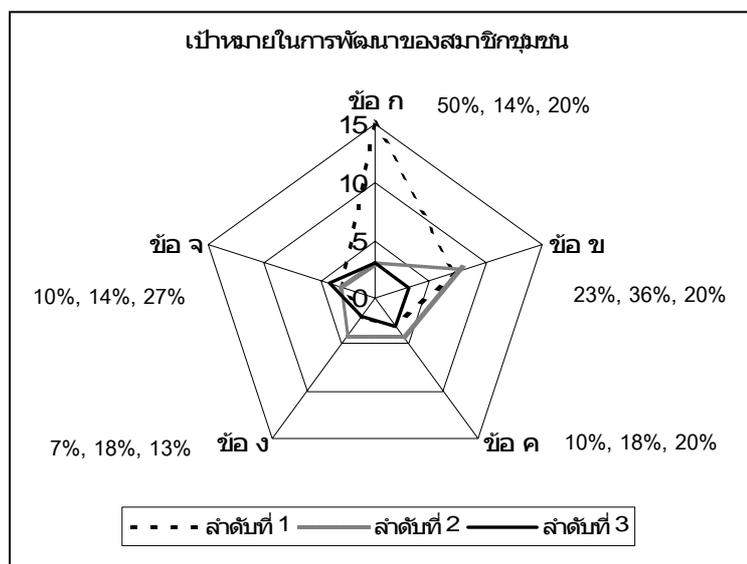
ผลจากการจัดลำดับเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนของสมาชิกและแกนนำทั้ง 3 ชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชน ร้อยละ 50 และแกนนำชุมชน ร้อยละ 44 เลือกเป้าหมายข้อ (ก) เป็นลำดับที่ 1 มากที่สุด รองลงมา คือ ข้อ (ข) โดยสมาชิกชุมชน ร้อยละ 23 และแกนนำชุมชน ร้อยละ 22 ที่เลือกข้อ (ข) เป็นลำดับที่ 1 และข้อ (ค) สมาชิกชุมชนร้อยละ 10 และแกนนำชุมชนร้อยละ 11 ข้อ (จ) สมาชิกชุมชนร้อยละ 10 และแกนนำชุมชนร้อยละ 11 (ง) สมาชิกชุมชนร้อยละ 7 และแกนนำชุมชนร้อยละ 11 ข้อ ตามลำดับ ส่วนเป้าหมายการพัฒนาที่สมาชิกเลือกเป็นลำดับที่ 2 มากที่สุด

คือ ข้อ (ข) ร้อยละ 36 และข้อที่แกนนำชุมชนเลือกเป็นลำดับที่ 2 มากที่สุด คือ ข้อ (ข) (จ) และ (ง) เท่ากัน คือ ร้อยละ 33 และข้อที่ถูกเลือกเป็นลำดับที่ 2 รองลงมา คือ ข้อ (ง) โดยสมาชิกชุมชน ร้อยละ 18 เป้าหมายการพัฒนาที่สมาชิกชุมชนเลือกเป็นลำดับที่ 3 มากที่สุด คือ ข้อ (จ) และ ข้อที่แกนนำชุมชนเลือกเป็นลำดับที่ 3 มากที่สุด คือ ข้อ (ง)

ผลของการวิจัยดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าทั้งสมาชิกและแกนนำชุมชนให้ความสำคัญกับเป้าหมายในการแก้ไขความยากจน ที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตมากที่สุด ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐาน (Basic needs) ส่วนเป้าหมายที่ให้ความสำคัญรองลงมา คือ การมีชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ และการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่าย เพื่อสร้างพลังของชุมชน แสดงให้เห็นว่าผู้อยู่อาศัยในชุมชนน่าจะมีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของปัจเจกก่อนแล้วจึงให้ความสำคัญเป้าหมายของการพัฒนาเพื่อส่วนรวม ซึ่งอาจพูดได้ว่าทิศทางในการดำเนินงานของชุมชนในอนาคตจะเน้นการพัฒนาที่เป็นปัจเจกมากขึ้นและการดำเนินงานเพื่อส่วนรวมลดลง ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาชุมชนขาดความต่อเนื่อง โดยเสนอข้อมูลการจัดลำดับในภาพที่ 4.34 และ 4.35

ภาพที่ 4.34

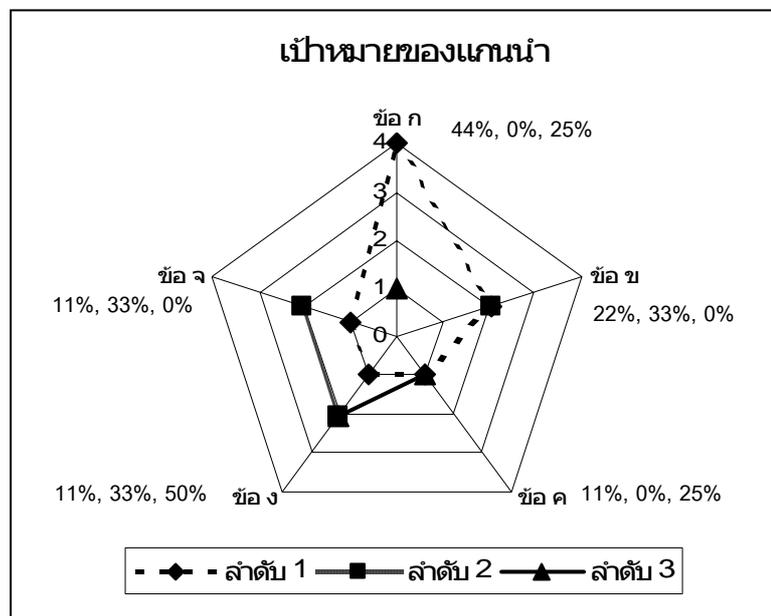
เป้าหมายการพัฒนาชุมชนของสมาชิก

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n= 30) เมื่อเดือนมกราคม 2551

ภาพที่ 4.35

เป้าหมายการพัฒนาชุมชนของแกนนำ

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (n= 10) เมื่อเดือนมกราคม 2551

4.5 ปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน

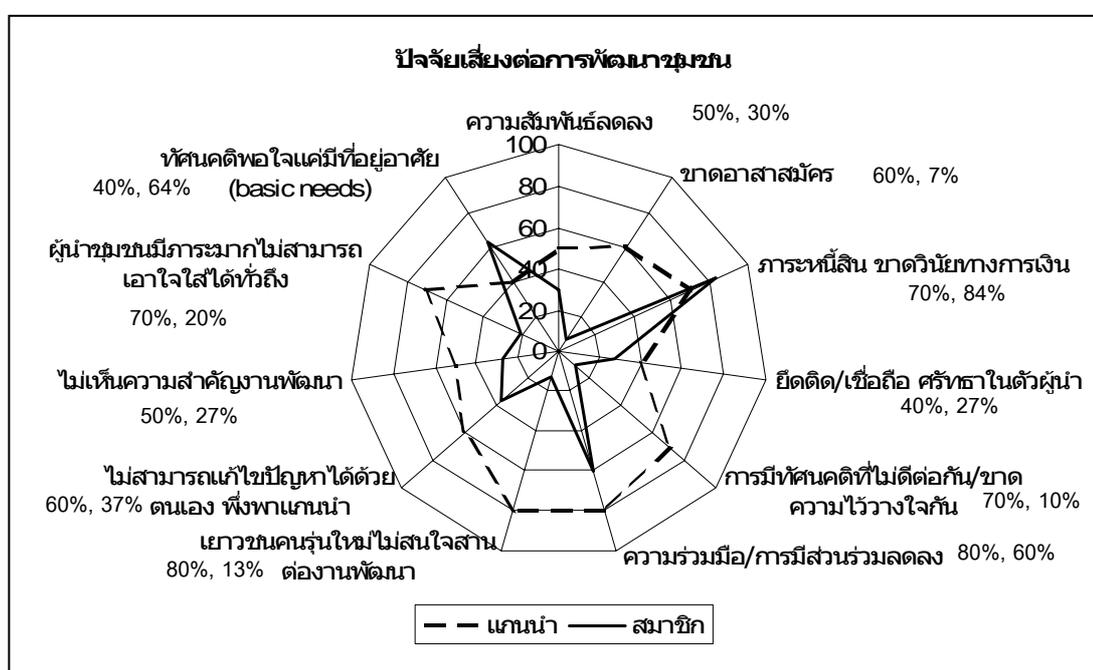
ผลของการวิเคราะห์ปัจจัยเสี่ยงของการพัฒนาชุมชนได้ตอบคำถามของการวิจัยที่ว่า อะไรคือปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้กระบวนการพัฒนาชุมชนนำร่องขาดความต่อเนื่อง ภายหลังจากมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ผลการวิจัยแสดงปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน ซึ่งวิเคราะห์จากการจัดลำดับเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนและการจัดลำดับความสำคัญของปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ผลของการจัดลำดับความสำคัญของปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชนด้วยการนำมาผลการสัมภาษณ์วิเคราะห์เชิงสาระและหาค่าความถี่ของประเด็นปัจจัยเสี่ยง พบว่า ความคิดเห็นของแกนนำชุมชนทั้ง 3 ชุมชนมีความเห็นสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน ปัจจัยเสี่ยงที่แกนนำชุมชนจัดลำดับความสำคัญ ได้แก่ (1) ปัจจัยทางด้านความร่วมมือที่ลดลง (ร้อยละ 80) (2) การขาดแกนนำรุ่นใหม่หรือเยาวชนมาสานต่อการพัฒนา (ร้อยละ 80) (3) ความยากจนและภาระหนี้ (ร้อยละ 70) (4) ผู้นำขาดความเอาใจใส่งานชุมชน (ร้อยละ 70) และ (5) การมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อกัน/ขาดความไว้วางใจกัน (ร้อยละ 70) ตามลำดับ

ปัจจัยเสี่ยงที่สมาชิกชุมชนจัดลำดับความสำคัญ ได้แก่ (1) ความยากจน (ร้อยละ 84) (2) ทักษะคิดที่พอใจแค่มมีที่อยู่อาศัย (ร้อยละ 64) (3) ความร่วมมือลดลง (ร้อยละ 60) (4) ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาแกนนำ (ร้อยละ 37) และ (5) ความสัมพันธ์ลดลง (ร้อยละ 30) ตามลำดับ

ภาพที่ 4.36

ปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชน

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นในกลุ่มตัวอย่าง (สมาชิก= 30, แกนนำ=10) เมื่อเดือนมกราคม

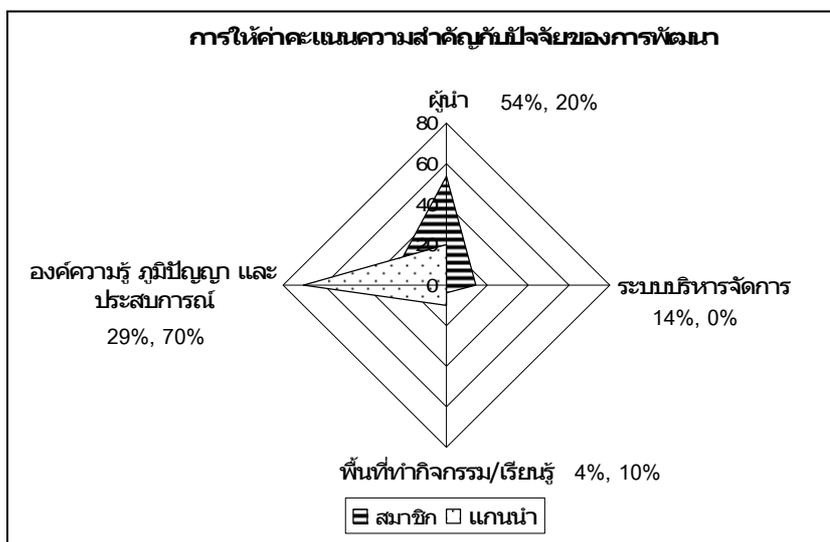
2551

4.6 การวิเคราะห์ความสำคัญของปัจจัยการพัฒนาชุมชน

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้สรุปปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน อันได้แก่ ผู้นำชุมชน องค์ความรู้ ระบบบริหารจัดการ และพื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ นำมาวิเคราะห์ความสำคัญของปัจจัย โดยให้สมาชิกและแกนนำชุมชนให้ค่าคะแนนความสำคัญของปัจจัยด้วยการถ่วงน้ำหนักโดยวิธีการให้ค่าคะแนนที่ละคู่ปัจจัย จาก 4 ปัจจัยดังกล่าวจนครบทุกคู่ ผลจากการวิเคราะห์ปัจจัย ดังที่เสนอในภาพที่ 4.37

ภาพที่ 4.37

การให้ค่าคะแนนความสำคัญกับปัจจัยของการพัฒนา

หมายเหตุ: การสำรวจความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่าง (สมาชิก= 30, แกนนำ=10) เมื่อเดือนมกราคม 2551

จากภาพที่ 4.37 แสดงผลวิเคราะห์ความสำคัญของปัจจัยด้วยการให้ค่าคะแนนโดยสมาชิกชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนทั้ง 3 ชุมชน มีความคิดเห็นสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน โดยสมาชิกชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยผู้นำมากที่สุด (ร้อยละ 54) รองลงมา คือ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา และประสบการณ์ (ร้อยละ 29) ระบบการบริหารจัดการ (ร้อยละ 14) และ พื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ (ร้อยละ 4) ตามลำดับ

ผลวิเคราะห์ความสำคัญของปัจจัยด้วยการให้ค่าคะแนนโดยแกนนำชุมชน พบว่า แกนนำชุมชนทั้ง 3 ชุมชน มีความคิดเห็นสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน โดยแกนนำชุมชนให้ความสำคัญกับปัจจัยองค์ความรู้มากที่สุด (ร้อยละ 70) รองลงมา คือ ผู้นำ (ร้อยละ 20) พื้นที่ทำกิจกรรม/เรียนรู้ (ร้อยละ 10) และไม่เห็นความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการ

ผลวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน แสดงให้เห็นว่า สมาชิกชุมชนนำร่องเห็นความสำคัญกับผู้นำมากกว่าการที่มีองค์ความรู้ที่สามารถสร้างศักยภาพให้ตนในการพัฒนาชุมชน แสดงถึงภาวะพึ่งพาที่ยังคงมีอยู่ในชุมชนคนจน และสอดคล้องกับปัจจัยเสี่ยงของการพัฒนา ที่พบว่า สมาชิกชุมชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาแกนนำ ซึ่งเป็นความเสี่ยงและแนวโน้มที่ทำให้ชุมชนเกิดความไม่ต่อเนื่องในการดำเนินงาน ส่วนปัจจัยระบบการ

บริหารจัดการและพื้นที่ทำกิจกรรมหรือพื้นที่เรียนรู้ ซึ่งสมาชิกชุมชนเห็นความสำคัญน้อยมาก จะเห็นได้จากการที่สมาชิกชุมชนไม่มีบทบาทในระบบการบริหารจัดการและการที่สมาชิกชุมชนขาดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและขาดการใช้ประโยชน์ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ทำกิจกรรม/พื้นที่เรียนรู้ที่เป็นทางการ ปรากฏการณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า สมาชิกชุมชนยังยึดติดที่ตัวบุคคลหรือผู้นำชุมชนมากกว่าวิธีการทำงานและทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชน อันได้แก่ ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรทางปัญญา และทรัพยากร

ในทางกลับกัน แกนนำชุมชนให้ความสำคัญองค์ความรู้เป็นลำดับแรก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แกนนำชุมชนมีวิสัยทัศน์ในการสร้างทุนทางปัญญา เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน ส่วนปัจจัยผู้นำและพื้นที่ทำกิจกรรม/พื้นที่เรียนรู้ จะเกิดขึ้นเองหลังจากคนในชุมชนได้มีการสร้างองค์ความรู้ ทั้งนี้ แกนนำชุมชนยังขาดการให้ความสำคัญปัจจัยระบบบริหารจัดการชุมชน จะเห็นได้จากชุมชนยังประสบปัญหาในการบริหารจัดการ

ผลวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชน ทำให้ทราบมุมมองทั้งจากสมาชิกและแกนนำชุมชนซึ่งสอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่พบจากการศึกษาชุมชนนาร่องและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน โดยมีรายละเอียดแต่ละปัจจัยดังนี้

4.5.1 ภาวะผู้นำและแกนนำชุมชนรุ่นใหม่

ผลวิเคราะห์จากการให้ค่าคะแนนของสมาชิกชุมชนที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยผู้นำชุมชนเป็นลำดับแรก ในขณะที่แกนนำชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยผู้นำชุมชนเป็นลำดับที่สองซึ่งสอดคล้องกับผลจากการสำรวจชุมชนนาร่อง ที่พบว่า ผู้อยู่อาศัยทั้ง 3 ชุมชนให้ความสำคัญต่อภาวะผู้นำมากจะเห็นได้จากปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาลำดับที่ 1 ที่สมาชิกเลือกตอบ คือ ผู้นำชุมชน นอกจากนี้ จากการจัดลำดับปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชน พบว่า สมาชิกชุมชนมีความเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้นำชุมชนและยึดติดในตัวผู้นำอย่างมาก ผลจากการวิจัยดังที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า สมาชิกชุมชนไม่พึ่งตนเองในการแก้ไขปัญหาและยังคงพึ่งพาแกนนำเป็นหลัก การที่ชุมชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ทำให้การแก้ไขปัญหาทุกอย่างต้องรอคอยผู้นำเป็นตัดสินใจ ซึ่งสภาวะโดยทั่วไปของชุมชนคนจนส่วนใหญ่จะอาศัยระบบอุปถัมภ์และการพึ่งพา (dependency) ส่งผลให้ชุมชนไม่มีการกระตุ้นหรือวันที่จะพัฒนา รอคอยแต่ผู้นำ ดังนั้นผู้นำจึงเป็นตัวชี้วัดที่มีความสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องของการพัฒนาชุมชนนาร่อง

จากการสำรวจ 3 ชุมชนนำร่อง ในด้านผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ (second generation) พบว่า ชุมชนนำร่องมีการเตรียมการฝึกแกนนำรุ่นใหม่แล้วเฉลี่ยร้อยละ 56 โดยมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ และประสบการณ์เฉลี่ยร้อยละ 56 การให้โอกาสมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเฉลี่ยร้อยละ 22 การปลูกฝังเยาวชนเฉลี่ยร้อยละ 11 แต่ยังไม่มีการแบ่งหน้าที่หรือให้รับผิดชอบหรือดำรงตำแหน่ง นอกจากนี้ ผลสำรวจจากแกนนำทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ยังขาดการสานต่อของอาสาสมัครรุ่นใหม่ (ร้อยละ 67) จำนวนอาสาสมัครของชุมชนจึงมีค่อนข้างน้อยและยังเป็นคนกลุ่มเดิม ดังนั้นเมื่อชุมชนขาดอาสาสมัครที่จะมาขับเคลื่อนการพัฒนาจึงส่งผลให้ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน

ตารางที่ 4.13

เปรียบเทียบจำนวนอาสาสมัครในชุมชนปี พ.ศ. 2548 และปี พ.ศ. 2551

ชุมชน/จำนวนอาสาสมัคร	ปี พ.ศ. 2548	ปี พ.ศ. 2551
ชุมชนคลองลำนูน	20 คน	5-6 คน
ชุมชนเพชรคลองจั่น	20 คน	7 คน
ชุมชนเจริญชัยนิมิตรใหม่	25 คน	6-7 คน

หมายเหตุ: การสัมภาษณ์แกนนำชุมชน เมื่อเดือนมกราคม 2551

4.5.2 องค์ความรู้ ภูมิปัญญา และประสบการณ์

ผลวิเคราะห์จากการให้ค่าคะแนนของสมาชิกชุมชนนำร่อง พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยองค์ความรู้เป็นลำดับที่สองในขณะที่แกนนำชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยองค์ความรู้เป็นลำดับแรก ทั้งนี้ผลการวิจัย พบว่า หลังจากประสบความสำเร็จในการพัฒนาที่อยู่อาศัยแล้วสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ลดลงเห็นได้จากการมีส่วนร่วมในการไปศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ลดลง ซึ่งการสร้างองค์ความรู้ของชุมชน เพื่อเป็นทุนในการพัฒนาจะต้องอาศัยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยอ้างอิงตามแนวคิดกระบวนการสร้างองค์ความรู้ (Seci model) ของ Nonaka นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ที่ได้กล่าวถึงกระบวนการสร้างองค์ความรู้ไว้ 4 กระบวนการ ดังนี้ (1) กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) (2) กระบวนการกระจายสู่ภายนอก (Externalization) (3) การรวมเข้าด้วยกัน (Combination) (4) กระบวนการรวมเข้าสู่ภายใน (Internalization) (บทที่ 2 การจัดการความรู้) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกระบวนการดังกล่าวกับ

ปรากฏการณ์ที่พบจากชุมชนนาร่อง พบว่า ชุมชนยังไม่สามารถสร้างองค์ความรู้ในครบตามกระบวนการดังกล่าว จึงบ่งชี้ว่าชุมชนยังต้องดำเนินกระบวนการสร้างองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง (Nonaka and Takeuchi, 2007)

4.5.3 ระบบการบริหารจัดการ

ผลวิเคราะห์จากการให้ค่าคะแนนของสมาชิกชุมชนนาร่อง พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการเป็นลำดับที่สาม ในขณะที่แกนนำชุมชนไม่เห็นความสำคัญปัจจัยระบบการบริหารจัดการเลย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนนาร่องให้ความสำคัญกับระบบบริหารจัดการชุมชนน้อยมากในฐานะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาชุมชน จากการศึกษาบทเรียนการพัฒนาของชุมชนนาร่อง พบว่า ระบบการบริหารจัดการชุมชนที่ดีมีกระบวนการ ดังนี้ (1) การตั้งเป้าหมายร่วมกัน (2) การเรียนรู้ (3) การวางแผน (4) การลงมือปฏิบัติ (5) การตรวจสอบ (6) การติดตามประเมินผล (7) การสรุปผล (8) และการปรับปรุงแก้ไข (การสัมภาษณ์แกนนำชุมชนคลองลำนุ่น มกราคม, 2551) จากการสำรวจชุมชนนาร่องทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ตามกระบวนการดังกล่าว จะเห็นได้จากสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ลดลง ขาดระเบียบวินัยและไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชน เป็นต้น

4.5.4 พื้นที่ทำกิจกรรม/พื้นที่เรียนรู้

ผลวิเคราะห์จากการให้ค่าคะแนนของสมาชิกชุมชนนาร่อง พบว่า สมาชิกชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยพื้นที่ทำกิจกรรม/พื้นที่เรียนรู้เป็นลำดับสุดท้าย ในขณะที่แกนนำชุมชนให้ความสำคัญปัจจัยดังกล่าวเป็นลำดับที่สาม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้อยู่อาศัยในชุมชนนาร่องให้ความสำคัญกับปัจจัยพื้นที่ทำกิจกรรมและเรียนรู้ค่อนข้างน้อย

จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม พบว่า พื้นที่ในชุมชนประกอบด้วย (1) พื้นที่อยู่อาศัย ได้แก่ ขอบเขตพื้นที่ตามโฉนดแปลงที่ดิน อาคารสิ่งปลูกสร้าง สวนหน้าบ้าน และระเบียง (2) พื้นที่ส่วนกลาง แบ่งเป็น 1) พื้นที่เปิดโล่ง ได้แก่ สนามเด็กเล่น สวนหย่อม ถนน และทางเดินในชุมชน 2) พื้นที่บริการ ได้แก่ ศูนย์ประชุม ศูนย์การเรียนรู้ ห้องเก็บของ และห้องน้ำส่วนกลาง และจากการสังเกตการณ์การใช้ประโยชน์พื้นที่ในชุมชน พบว่า พื้นที่ที่ทำให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์กัน ได้แก่ ร้านค้า หน้าบ้านแกนนำ ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยแต่ใช้ประโยชน์เหมือนพื้นที่ส่วนกลาง และสามารถ

สร้างความสัมพันธ์ของชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยมีการพบปะพูดคุย จับกลุ่มสนทนา และจัดกิจกรรมในพื้นที่ดังกล่าวอยู่เสมอ

ความสำคัญของพื้นที่ทำกิจกรรม/พื้นที่เรียนรู้ของชุมชนจากแนวคิดของ Nonaka และ Takeuchi นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ได้กล่าวถึงพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือ BA (ภาษาญี่ปุ่น อ่านว่า บะ) หมายถึง เป็นสถานที่ที่เปิดโอกาสให้คนได้พบปะสังสรรค์เพื่อสร้างความรู้จัก ค้นเคย รวมทั้งแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ส่งเสริมให้เกิดพลังในการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยมีทั้ง BA ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่วับริบทหรือพื้นที่ทางกายภาพ (physical) เท่านั้น แต่รวมไปถึงบริบทอื่น ๆ เช่น เวลา สภาวะ ความสัมพันธ์ ความคิด ฯลฯ โดย BA เป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนกระบวนการสร้างความรู้ (SECI model) ช่วยสนับสนุนให้ชุมชนเกิดการสร้างองค์ความรู้ (Nonaka and Takeuchi, 2007) แม้ว่าคนในชุมชนจะไม่เห็นความสำคัญแต่ถือได้ว่า พื้นที่ของชุมชน (community space) เป็นกลไกที่สำคัญอีกอันหนึ่งในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน กล่าวคือ เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ของชุมชน ก่อให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และช่วยส่งเสริมให้กระบวนการพัฒนาชุมชนดำเนินอย่างต่อเนื่อง